

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Beno Norkaus
V kurso, darbo ir socialinės teisės šakos
Teisės studento

MAGISTRO DARBAS
LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMA: TEISINIS REGULIAVIMAS, PROBLEMS IR
KONSTITUCINĖ JURISPRUDENCIJA
PENSIONS SYSTEM IN LITHUANIA: LEGAL REGULATION, PROBLEMS
AND CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE

Vadovas: Vyr. lekt. dr. J. Maculevič
Recenzentė: lekt. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Vilnius
2024

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Magistro darbe analizuojama Lietuvos Respublikos pensijų sistema, nagrinėjamos ne tik socialinio draudimo pensijos ar pensijų kaupimo senatvės pensijai sistema, bet ir kitos pensinės išmokos: valstybinės pensijos, šalpos pensijos, rentos ir kompensacijos. Remiantis Konstitucine jurisprudencija pagrindžiamos atskirų rūšių pensijų išmokų teisinio reguliavimo nuostatos. Darbe įvardijamos problemos, kurias sukelia tam tikras numatytas teisinis reguliavimas, ir su kuriomis susiduria tokių pensijų gavėjai, išskiriami skirtingų pensijų rūšių skyrimo sąlygos ir teisė jas gauti.

Pagrindiniai žodžiai: socialinio draudimo pensijos, pensijų sistema, valstybinės pensijos, šalpos pensijos, renta, išmokos.

The master's thesis analyzes the pension system of the Republic of Lithuania, not only the system of social insurance pension or pension accumulation for old-age pension, but also other pension benefits: state pensions, welfare pensions, annuities and compensations. Provisions of legal regulation of individual types of pension benefits are based on Constitutional jurisprudence. This thesis names the problems caused by certain intended legal regulation and faced by the recipients of such pensions, the conditions for awarding different types of pensions and the right to receive them are distinguished.

Key words: social insurance pensions, pension system, state pensions, welfare pensions, annuity, benefits.

TURINYS

IŽANGA	2
1. LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMA - SVARBIAUSIAS LIETUVOS SOCIALINĖS APSAUGOS INSTITUTAS	4
2. SOCIALINIO DRAUDIMO PENSIJŲ TEISINIS REGULIAVIMAS	8
2.1. Senatvės pensijos	13
2.2. Negalios pensijos	17
2.3. Našlių ir našlaičių pensijos	21
3. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ TEISINIS REGULIAVIMAS	25
4. ANTROSIOS PAKOPOS PENSIJŲ KAUPIMO PENSIJŲ FONDUOSE SENATVĖS PENSIJAI TEISINIS REGULIAVIMAS	38
5. KITOS PENSINĖS IŠMOKOS	43
5.1. Šalpos pensijos	43
5.2. Rentos ir kompensacinės išmokos	46
IŠVADOS	52
ŠALTINIAI	53
SANTRAUKA	58
SUMMARY	59

ĮŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, valstybė laiduoja asmenų teisę į socialinę apsaugą, o pensijų sistema yra svarbiausias socialinės apsaugos institutas. Šis socialinės apsaugos dėmuo, pensijos, reikalingas ir svarbus žmogui sulaukus senatvės, turint negalią ar netekus sutuoktinio, tėvo, motinos, kurie buvo atsakingi už šeimos aprūpinimą – dėl minėtų priežasčių asmuo praranda galimybę užsidirbti ar sumažėja šeimos pajamos. Skiriamos pensijų išmokos iš dalies kompensuoja asmens prarastas pajamas, taip jis gali palaikyti savo būtinuosius poreikius. Norminiais aktais įtvirtintos skirtingos pensijų rūšys skiriasi savo skyrimo pagrindais: vienos skirtos dėl tam tikros socialinės rizikos, kitos – už tarnybą ir nuopelnus Lietuvos Respublikai.

Darbo tikslas. Aprašyti Lietuvos pensijų sistemą, paaiškinti teisinį reguliavimą, nurodyti vyraujančias problemas remiantis Konstitucine jurisprudencija.

Tyrimo uždaviniai.

1. Atskleisti Lietuvos pensijos sistemos svarbą socialinės apsaugos atžvilgiu;
2. Aprašyti skirtingų pensijų ir pensinių išmokų teisinį reguliavimą;
3. Nustatyti Lietuvos pensijų sistemos vyraujančius trūkumus ir problemas;
4. Apžvelgti Konstitucinę jurisprudenciją ir ja remiantis pagrįsti šiame darbe dėstomą medžiagą.

Objektas. Lietuvos pensijų sistema, jos teisinis reguliavimas, vyraujančios problemos ir aktuali Konstitucinė jurisprudencija.

Tyrimo metodai:

Atskleisti šią temą bus naudojami sekantys duomenų gavimo ir analizės metodai:

1. Sisteminės analizės metodas pasitelktas siekiant atskleisti pensijų reguliavimo ir skyrimo ypatumus, sistemiškai analizuojant nacionalinius teisės aktus ir aktualią teismų praktiką.
2. Teisinis metodas pasitelkiamas nagrinėjant duomenų šaltinius, teisingai pateikiant informaciją.
3. Lyginamuoju metodu vertinama analizuojama informacija ir išskiriamos pensijų sistemos spragos ir problemos.
4. Apibendrinimo metodu formuojamos išvados.

Darbo originalumas. Pensijų sistema, problematika ir jos atskiros rūšys buvo dažnai nagrinėjamos teisės, ekonomikos mokslininkų straipsniuose ir keletyje Magistro darbų. Pensijų tema, kaip nagrinėjamo darbo objektas, yra gana populiarai, tačiau per pastaruosius

keletą metų darbų, nagrinėjančių Lietuvos Respublikos pensijų sistemą ir atskiras jos rūšis, nepastebėta.

Svarbiausi šaltiniai. Informacijai pateikti bus naudojami įvairiausi šaltiniai. Pasinaudojama specialiaja literatūra – kompetentingų teisės mokslininkų ir specialistų A. Bitino, V. Petrylaitės, R. Lazutkos, J. Maculevič straipsniais, jų parašyta literatūra. Remiamasi įvairiausiais teisės norminiais aktais, Konstitucinio Teismo jurisprudencija ir aktualiais statistikos ar informacijos šaltiniais.

1. LIETUVOS PENSIJŲ SISTEMA - SVARBIAUSIAS LIETUVOS SOCIALINĖS APSAUGOS INSTITUTAS

Socialinės apsaugos sistema yra valstybės nustatytų socialinių ir ekonominių priemonių visuma, teikianti papildomų lėšų ar paslaugų valstybės gyventojams pragyventi, kai šie dėl įstatymuose įtvirtintų priežasčių negali savęs apsirūpinti iš darbo užmokesčio, kitų gaunamų pajamų arba šių pajamų nepakanka. Tai ne tik svarbus dėmuo visuomenės gyvenime, bet kartu skirtas reguliuoti svarbius visuomeninius santykius, kurie užtikrina ir žmogaus teisių apsaugą (Tartilas, 2005, p. 27). Europos Taryba socialinės apsaugos sąvoką įvardija kaip socialines garantijas, asmenims suteikiančias tam tikras teises, taikomas socialinių rizikų atveju. Pabrėžiama, jog socialinė apsauga yra teisiniu pagrindu grindžiama garantija, apsauga asmenims nuo tam tikrų rizikų ar socialinių iššūkių (Bitinas *et al.*, 2020, p. 16).

Žmogus gali susidurti su įvairiausiais neplanuotais įvykiais gyvenime: darbo pajamų praradimas dėl senatvės, ligos, negalios, nedarbo, dėl mirties prarandamas šeimos maitintojas, negali tenkinti specialiųjų poreikių vaikų išlaikymui, sveikatos priežiūrai, artimojo su negalia išlaikymui. Ištikęs pavojus laikomas socialiniu dėl dviejų priežasčių – pirma, visuomenė jį pripažįsta reikšmingu, o antra, asmuo ar šeima su iškilusiu iššūkiu negali susitvarkyti savarankiškai be visuomenės pagalbos. Asmenį ištikus tokiems netikėtumams, vadinamoms socialinėms rizikoms, valstybei iškyla būtinybė imtis atitinkamų priemonių jam padėti, o toks visuomenės atsakas yra vadinamas socialine apsauga. Socialinė rizika pasižymi ryšio su darbo visuomeniniu organizavimu, realiu tikimybinu pobūdžiu atsirasti tai rizikai ir objektyviosiomis atsiradimo sąlygomis (Bitinas *et al.*, 2011, p. 43-46).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992) 52 straipsnis teigia, jog „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais“. Aiškindamas Konstitucijos 52 straipsnį Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, jog straipsnyje minimos pensijos ir socialinė parama yra vienos iš socialinės apsaugos formų, o ši nuostata, kad valstybė laiduoja teisę į socialinį aprūpinimą, įpareigoja valstybę nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemones. Socialinės paramos santykių įstatyminis reguliavimas – viena svarbiausių konstitucinės teisės į socialinę paramą garantijų, o formuluotė „valstybė laiduoja“ reiškia, jog įvairiausios socialinės paramos rūšys garantuojamos remiantis įstatymais atitinkamiems asmenims ir pagrindais (Lietuvos Respublikos Konstitucinio

Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas). Galime sakyti, jog kiekvieno piliečio teisė gauti pensiją ir naudotis veikiančios socialinės apsaugos sistemos teikiamais privalumais yra konstitucinė, atsižvelgiant į galiojančius įstatymus ir reguliavimą.

Teisė į socialinę apsaugą įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnyje. Čia teigiama, kad „kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju.“ Iš pastarojo straipsnio kartu su 52 straipsniu kyla reikalavimas įstatymų leidėjui sureguliuoti socialinės paramos nedarbo atveju teikimą taip, kad netekęs darbo asmuo negalėtų kliautis tik valstybės laiduojama socialine parama ir ją išnaudoti, bet būtų sudarytos galimybės ir paskatos jam aktyviai ieškoti darbo, kartu valstybei prisidedant prie žmogaus orumą atitinkančių jo ir jo šeimos gyvenimo sąlygų užtikrinimo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. spalio 31 d. nutarimas). Galime paminėti, jog Lietuvos Respublika taip pat 2001 m. priimtu Įstatymu ratifikavo ir Europos socialinės chartijos (pataisytos) 12 straipsnio 1, 3-4 dalis (Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1996..., 2001), kurios įpareigoja išlaikyti socialinės apsaugos sistemą, ją tobulinti, užtikrinti kitų šalių piliečių teisę naudotis socialine apsaugos sistema (Europos socialinė chartija (pataisyta), 1996).

Socialinė apsauga Lietuvos Respublikoje veikia skirtingomis formomis ir jas galima išskirstyti į tris pagrindines dalis:

1. Socialinis draudimas (pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų, privalomasis sveikatos draudimai).

2. Socialinė parama, susidedanti iš socialinių paslaugų (socialinės globos įstaigos, individualių poreikių teikimas, slauga, nakvynės namai, dienos centrai) ir piniginių išmokų (šalpos pensijos, išmokos šeimai, kitos kompensacijos).

3. Specialios išmokos – valstybinės pensijos rentos ir kompensacijos (Bitinas *et al.*, 2011, p. 37).

Visos šios socialinės apsaugos išmokos gali būti skiriamos ribotam terminui arba neribotam laikui. Bet kuriuo atveju jų skyrimas baigiasi tada, kai pradingsta socialinės rizikos veiksnys arba asmuo nebeatitinka atitinkamos išmokos ar pensijų teikimo sąlygų (Guogis, 2008, p. 32).

Valstybinės pensijų išmokos ir rentos, skiriamos iš valstybės biudžeto už tarnybą, nuopelnus ar skiriama kaip kompensacija nukentėjusiems asmenims. Jos sudaro atskirą sistemą nuo socialinio draudimo pensijų ir nėra pagrindinė visuomenės socialinės apsaugos priemonė socialinės rizikos atvejais.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo..., 1991) 2 straipsnio 15 dalyje nustatyta, jog socialinis draudimas, tai socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai arba iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudžiamųjų įvykių prarastos darbo pajamos arba įstatymų nustatytais atvejais šioje dalyje nurodytiems asmenims išmokamos įstatymų nustatyto dydžio išmokos. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarime buvo išaiškinta socialinio draudimo paskirtis ir esmė. Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos, laiduojančios piliečiams teisę į pensinį aprūpinimą ir socialinę paramą, suponuoja įstatymų leidėjo pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas valstybei įgyvendinti jos konstitucinę priedermę laiduoti piliečiams teisę į socialinę apsaugą, užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms bei socialinei paramai, sukupimą ir šių pensijų mokėjimą, bei socialinės paramos teikimą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Kitu atveju nebūtų realizuota valstybei tenkanti pareiga nustatyti pakankamas Konstitucijoje įtvirtintų teisių įgyvendinimo ir teisinio gynimo priemonės (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

Socialinio draudimo pensijų sistema – privalomas būdas, grįstas socialinio teisingumo principu, paskirstyti gyventojų, kurie moka socialinio draudimo įmokas, lėšas, tiems, kam reikalingos socialinio draudimo išmokos. Žmogaus teisė į pensiją atsiranda dėl socialinės rizikos veiksnio, dažniausiai sulaukto amžiaus, o jos dydis priklauso nuo išdirbto stažo ir sumokėtų įmokų arba įstatymais nustatyto fiksuoto vienodo pensijų dydžio visiems asmenims. Pensija gali būti indeksuojama pagal taikomus koeficientus ir norintiems įgyti teisę į minimalią pensiją tam tikros valstybės nustato minimaliąją gyvenimo trukmę, pensijos dydis taip pat gali būti didesnis toliau asmeniui, sulaukusiam pensininko amžiaus ir tęsiant darbą, ar mažesnis pasirenkant išankstinę pensiją (Bitinas *et al.*, 2011, p.107).

Lietuvos pensijų sistema galiausiai susiformavo 2004 metais ir šiuo metu ją sudaro socialinio draudimo pensijos; valstybinės pensijos; šalpos pensijos; papildomas antrosios pakopos pensijų kaupimas pensijų fonduose senatvės pensijai; profesinių pensijų kaupimas ir papildomas savanoriškas pensijos kaupimas pensijų fonduose (Bitinas *et al.*, 2020, p. 208). Pasak Povilo Gylio, dabartinė socialinio draudimo pensijų sistema pasižymi einamosiomis įmokomis ir einamosiomis išmokomis. Ši sistema paprasta ir mažai rizikinga – surinktos lėšos iš karto paskirstomos pensininkams, ji pigiai administruojama ir susieta su šalies ekonomika, o jai augant, stabiliai didės ir pensijos (Gilys, 2002 p. 78). Vėl gi,

pažymima, jog įstatymų leidėjas nenumato galimybės paveldėti socialinio draudimo pensijų, nes jos yra nekaupiamosios, o einamosios.

Vertinant socialinę paramą reikia atsižvelgti, jog pagal Lietuvos Respublikos vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. priimto nutarimo „Dėl socialinės paramos koncepcijos“ (Dėl Socialinės paramos koncepcijos, 1994) 2 straipsnį, socialinė parama teikiama asmenims, kurių darbo, socialinio draudimo ar kitos pajamos yra nepakankamos – vadinasi skyrimas priklauso nuo asmens socialinės, finansinės padėties. Socialinė parama nėra skirta užtikrinti ilgalaikę ekonominę ir socialinę naudą, šios išmokos tik padeda žmogui išgyventi sunkų finansinį laikotarpį ir ji turi būti tokia, kad asmuo pats norėtų dirbti ir stengtis pagerinti savo dabartinį pragyvenimo lygį. To pačio įstatymo 11 straipsnis nurodo, kad socialinė paramos būdai gali būti socialinėmis paslaugomis ir globa, piniginėmis ar pašalpos išmokomis ir šalpa daiktais.

Skirtumas tarp socialinio draudimo pensijų sistemos ir socialinės paramos yra šių priemonių tikslai ir skyrimo aspektai. Kiekvienas socialiniu draudimu apsidraudęs asmuo, patyręs socialinę riziką ir turintis teisę į atitinkamą pensiją ar išmoką, gali ją gauti nepriklausomai jo nuo pajamų dydžio ar pragyvenimo lygio. Pensijų esmė – palaikyti asmens gyvenimo lygį, kokį jis turėjo dirbdamas ir asmuo, atitinkantis įstatyme nustatytas sąlygas, įgyja teisę į įstatymu nustatytą pensiją. Toks asmuo gali pagrįstai tikėtis, kad ši jo teisė bus valstybės saugoma ir ginama. Kai Konstitucijai neprieštarujančiu įstatymu nustatyta pensija yra paskirta ir mokama, ši asmens įgyta teisė ir teisėtas lūkestis yra sietini ir su šio asmens nuosavybės teisių apsauga (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas). Tuo tarpu socialinę paramą norintis gauti asmuo turi įrodyti ar jo gyvenimo pajamų lygis atitinka reikalavimus tokiai paramai gauti. Socialinės paramos priemonės neskirtos užtikrinti ilgalaikės finansinės ar ekonominės naudos, o tik padeda asmeniui finansiškai, paslaugomis ar natūra dėl jo nepalankios socialinės padėties. Dėl to galime sakyti, kad vyraujanti socialinio draudimo pensijų ir išmokų sistema, teikiama asmenims, ištiktiems atitinkamų socialinių rizikų, yra svarbiausias socialinės apsaugos institutas.

Iš aukščiau aptartos informacijos galime apibendrinti, jog valstybė turi rūpintis savo gyventojais, kurie susiduria su gyvenimo iššūkiais, ir teikti socialinę pagalbą tam tikrų išmokų forma ar pagalba natūra. Pensijų sistema - tai struktūrizuota, teisės normomis kontroliuojama, svarbiausia socialinės apsaugos forma, sauganti šalies gyventojus nuo įvairiausių socialinių rizikų. Būtent skiriamos pensijos užtikrina socialinės rizikos paveiktiems asmenims galimybę palaikyti specialiuosius ar asmeninius poreikius, turėti pastovių pajamų ir gyventi kiek įmanoma pilnavertį gyvenimą.

2. SOCIALINIO DRAUDIMO PENSIJŲ TEISINIS REGULIAVIMAS

Socialinio draudimo pensijų sistema, kuri prieš šimtmetį paplito Vakarų valstybėse, remiasi visuomeniniu solidarumo principu. Darbuotojai, mokantys mokesčių dalį nuo savo gaunamų atlyginimų, prisideda prie nedirbančiųjų išlaikymo ir tuo pačiu gauna teisę į atitinkamą paramą ligos, laikino nedarbingumo ar senatvės atvejais, bet ne į jos dydį. Lietuvoje vyrauja ne tik mišri pensijų sistema, išlaikoma mokesčių mokėtojų (mokama ir iš valstybės biudžeto, iš socialinio draudimo), bet taip pat dirbantys asmenys gali mokėti įmokas ir į privačius pensijų fondus (Vaičaitis, 2010, p. 35). Socialinis pensijų draudimas sudaro didžiausią valstybinio socialinio draudimo dalį. Socialinio draudimo pensiją galima apibrėžti kaip periodinę, dažniausiai mėnesinę, tam tikrą laiką mokamą piniginę išmoką iš valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų (Bitinas *et al.*, 2011, p. 176). Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994) 5 straipsnis nurodo, jog skiriamos šios socialinio draudimo pensijų rūšys: senatvės, negalios (iki 2023 m. gruodžio 31 d. – netekto darbingumo pensija, iki 2005 m. liepos 1 d., – invalidumo pensija), našlių ir našlaičių. Socialinio draudimo pensija skirta užtikrinti minimalųjį pensinį aprūpinimą ir skirti pajamas atitinkamam laikotarpiui senatvėje, netekus maitintojo ar dalyvumo (Bitinas *et al.*, 2020, p. 211).

Verta paminėti, jog įstatymų leidėjas turi galimybę pasirinkti valstybėje vyraujančią pensijų sistemą. Socialinės apsaugos, socialinės paramos ir socialinio aprūpinimo santykių teisinio reguliavimo turinį lemia įvairūs veiksniai: valstybės ir visuomenės ištekliai, materialinės ir finansinės galimybės. Įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, šioje srityje turi plačią diskreciją pasirinkti pensijų sistemą. Tai, kad Lietuvoje yra pasirinkta tokia pensijų sistema, kurioje lėšos, surinktos iš privalomųjų socialinio draudimo įmokų, yra pagrindinis pensijų sistemos finansavimo šaltinis, atitikties Konstitucijai atžvilgiu negali būti kvestionuojama (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas).

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Lietuvos Respublika yra socialiai orientuota valstybė, taigi turi Konstitucinę pareigą ir privalo vykdyti tam tikrus įsipareigojimus. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog įtvirtintas socialinio solidarumo principas reiškia, kad atitinkamų įsipareigojimų vykdymas turi būti reikiama apimtimi paskirstytas ir visuomenės nariams. Toks paskirstymas turi būti pagrįstas konstituciškai, būti proporcingas ir laikytis įsipareigojimų valstybei, kylančių iš Konstitucijos ir socialinės orientacijos principo pagrindų. Bet verta pabrėžti, jog Konstitucinis Teismas ne kartą pakartojo išdėstytą nuostatą, kad pilietinėje visuomenėje

vyraujantis solidarumo principas nepaneigia asmeninės atsakomybės rūpintis savo likimu. Abipusė asmens ir visuomenės atsakomybė užtikrina socialinę darną, garantuojant asmens laisvę ir galimybę apsisaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus vienas nepajėgtų įveikti (Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas). Minėtas socialinio solidarumo principas nepaneigia žmogaus atsakomybės pasirūpinti savimi, todėl pensijų sistema veikia tinkamai tik tada, kai asmuo pats rūpinasi savo santaupomis socialinės rizikos atveju (Vaičaitis, 2010, p. 35). Vėl gi, Konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą buvo nutarta, jog remiantis Konstitucijos 48 straipsniu, negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo asmeniui dėl paskirtos ir mokamos senatvės pensijos arba kitos pensijų rūšies būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu. Suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, kai asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija ar kitos pensijų rūšis arba jos dalis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas).

Pažymima, jog valstybę ištikus ekonominei krizei, kai neįmanoma sukaupti pakankamai lėšų pensijoms mokėti, pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, o pensijų dydžiai mažinami. Tokiu būdu užtikrinami svarbūs visuomenės interesai, apsaugomos konstitucinės vertybės, o sumažintos pensijos skiriamos tik laikinai, kol vyrauja sunki ekonominė situacija, nepažeidžiant konstitucinio proporcingumo principo. Įstatymų leidėjas turi nustatyti tolygų, nediskriminacinį pensijų mažinimo mastą, kuriuo pensijos būtų mažinamos taip, kad nebūtų pažeistos iki itin sunkios ekonominės, finansinės padėties susidarymo valstybėje nustatytos pensijų tos pačios kategorijos pensininkams dydžių proporcijos. Pabrėžiama, kad asmenims, kuriems buvo mokamos sumažintos pensijos, o sudėtingai ekonominei situacijai pasibaigus, turi būti sukurtas kompensavimo mechanizmas, pagal kurį valstybė per protingą laikotarpį tokiems asmenims kompensuotų prarastą dalį pensijos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas).

Socialinio draudimo pensijų sistema Lietuvoje yra įteisinta kaip visuotinė, įtraukianti visus ekonomiškai aktyvius šalies gyventojų sluoksnius (Bitinas *et al.*, 2011, p. 173). Pensijų socialinis draudimas yra viena iš socialinio draudimo rūšių įtvirtintų Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme. Asmenys, draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, yra išvardyti Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4, 5, 6 ir 7 straipsniuose:

1. Asmenys, turintys darbo santykius arba santykius, savo esme atitinkančius darbo santykius;
2. Savarankiškai dirbantys asmenys;
3. Asmenys, draudžiami socialiniu draudimu dėl jų socialinio statuso ypatybių;
4. Asmenys, galintys draustis savanoriškuoju socialiniu draudimu, ir asmenys, galintys dalyvauti pensijų kaupime.

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas reglamentuoja pensijų skyrimo ir mokėjimo tvarką, jų apskaičiavimą. Remiantis šio įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punktu, galime teigti, jog socialinio draudimo pensijas turi teisę gauti drausti valstybiniu socialiniu pensijų draudimu asmenys, atitinkantys bent vieną iš šių sąlygų: turintys reikiamą stažą atitinkamai socialinio draudimo pensijai gauti, sulaukusiems įstatymo nustatyto senatvės pensijos amžiaus arba iki jo likę yra ne daugiau kaip 5 metai; yra pripažinti asmenys su negalia ir jiems yra nustatytas atitinkamas dalyvumo lygis; iki 2005 m. birželio 30 d. buvo pripažinti invalidais, ar asmenys, kurie nuo 2005 m. liepos 1 d. iki 2023 m. gruodžio 31 d. buvo pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais. O pasak 2 punkto – šiems asmenims mirus, pensija priklauso jų vaikams ar įvaikiams ir sutuoktiniams. Verta paminėti, kad pagal to pačio įstatymo 3 straipsnio 1 dalį svarbi ir asmens gyvenamoji vieta. Asmuo turi gyventi: Lietuvos Respublikos valstybėje ir būti deklaravęs gyvenamą vietą arba būti įtrauktas į gyvenamosios vietos nedeklaravusių asmenų apskaitą; valstybėse, kuriose yra taikomos Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemų koordinavimo reglamentų nuostatos; valstybėse, kuriose yra taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nuostatos dėl pensijų mokėjimo. Jei asmuo gyvena valstybėse, kuriose netaikomi anksčiau minėti Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemų koordinavimo reglamentai ir Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarčių nuostatos dėl pensijų mokėjimo, tai remiantis Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalimi, tokioje situacijoje atsidūręs asmuo socialinio draudimo pensiją įgyja tik tuo atveju, jeigu jis yra įgijęs ne mažesnę už minimalųjį stažą atitinkamos rūšies socialinio draudimo pensijai gauti dirbant Lietuvos įmonėse. Sąlyga įgyti minimalųjį stažą dirbant Lietuvos įmonėse netaikoma Lietuvos Respublikos asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymo nustatyta tvarka reabilituotiems politiniams kaliniams ir tremtiniams, dalį stažo įgijusiems kalinimo metu ar tremtyje.

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio 12 dalyje pateikiama ir pensijų socialinio draudimo stažo sąvoka – tai laikas, per kurį buvo arba turėjo būti mokamos pensijų socialinio draudimo įmokos. Pagal nagrinėjamo Įstatymo 10

straipsnio 3 dalį, į šį laikotarpį įskaitomos ir nedarbo socialinio draudimo, ligos, ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos, tėvystės, motinystės, vaiko priežiūros ir profesinės reabilitacijos draudimo išmokos. 1 dalis nustato, kad į stažą yra įskaitomas kalendorinių metų laikotarpis per kurį buvo mokamos socialinio draudimo įmokos nuo tais metais galiojusios minimalios mėnesinės algos dydžio. O pagal aptariamo straipsnio 2 dalį teigiama, kad jeigu socialinio draudimo įmokų suma bus mažesnė, nei per kalendorinius mėnesius turėtų būti priskaičiuota nuo tais metais galiojusios minimalios mėnesinės algos, tai stažas bus laikomas proporcingai mažesniu.

Teisė gauti daugiau, nei vieną pensiją. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 6 straipsnis reglamentuoja ir apie pensijų mokėjimo niuansus, kai asmuo turi teisę gauti daugiau, nei vieną pensiją:

1. Asmeniui, kuriam mokama negalios pensija ir kurie gaudami šią pensiją po 2018 m. sausio 1 d. sukanka senatvės pensijos amžių ir įgyja teisę gauti senatvės pensiją, mokama didesnė iš šių pensijų: senatvės pensija, arba senatvės pensija asmeniui su negalia (iki 2023 m. gruodžio 31 d. – senatvės pensija neįgaliajam).

2. Asmeniui, dalyvavusiam pensijų kaupime ir turinčiam teisę į senatvės pensiją, senatvės pensiją asmeniui su negalia, taip pat mokama ir kaupiamoji pensijų išmoka pagal Pensijų kaupimo įstatymo nuostatas.

3. Našlių ir (ar) našlaičių pensijos gali būti išmokamos kartu su senatvės pensija, senatvės pensija asmeniui su negalia ar negalios pensijomis.

4. Asmeniui, turinčiam teisę tuo pačiu metu gauti ir negalios ir senatvės pensiją, senatvės pensiją asmeniui su negalia, mokama didesnioji iš šių išvardytų pensijų arba viena iš jų asmens prašymu.

5. Jei asmuo tuo pačiu metu turi teisę gauti tiek našlių, tiek našlaičių pensijas, tai jam mokama didesnioji pensija arba jo pasirinkimu viena iš šių pensijų.

6. Asmenims jų pasirinkimu mokama viena iš pensijų, jei jie turi teisę į maitintojo netekimo pensiją už mirusį iki 1994 m. gruodžio 31 d. maitintoją ir tuo pačiu metu turi teisę gauti socialinio draudimo senatvės, negalios, išarnauto laiko, našlių arba našlaičių pensiją. Ši sąlyga netaikoma našlaičių pensijai, kuri mokama kartu su maitintojo netekimo pensija už kitą mirusį iki 1994 m. gruodžio 31 d.

7. Jei asmuo turi teisę į socialinio draudimo pensiją, jis nepraranda teisės gauti kitų pensijų išmokas, jeigu šias pensijas reguliuojančiuose įstatymuose nenustatyta kitaip.

Socialinio draudimo pensija nuo 2018 m. susidaro iš bendrosios ir individualiosios dalies. Pastaroji mokama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo, o bendroji pensijos dalis skiriama iš valstybės biudžeto lėšų. Bendroji socialinio draudimo pensijos dalis

nustatoma remiantis Valstybės socialinių fondų biudžetų atitinkamų metų rodiklių patvirtinimo įstatymo projekto nurodytu bazinės pensijos dydžiu ir asmens pensijų draudimo stažu. Individualiąją dalį sudaro asmens sumokėtų ar per visą pensijų socialinio draudimo laikotarpį priskaičiuotų pensijų draudimo įmokų dydis (Bitinas *et al.*, 2020, p. 216-217). Remiantis šių metų duomenimis, Lietuvos Respublikos valstybės socialinių fondų biudžetų 2024 metų rodiklių patvirtinimo įstatymo (Valstybės socialinių fondų biudžetų 2024..., 2023) 6 straipsnį, bazinės pensijos dydis yra 269,69 euro; našlių pensijos bazinis dydis – 38,23 euro; pensijų apskaitos vieneto vertė nurodoma 6,38 euro; papildomo individualiosios socialinio draudimo pensijos dalies indeksavimo koeficientas – 1,02; o štai nustatytas pensijų indeksavimo koeficientas yra 1,0957.

Socialinio draudimo pensijų indeksavimas. Indeksavimo koeficiento apskaičiavimo ypatumai įtvirtinti Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnyje. Pagal minėto įstatymo straipsnio 2 dalies 1 ir 2 punktus, jis apskaičiuojamas septynių paeiliui einančių metų darbo užmokesčio fondo augimo metinių tempų aritmetinis vidurkis – trejų metų iki apskaičiavimo, apskaičiuojamų ir trejų prognozuojamų metų. Indeksavimo koeficientas apskaičiuojamas, kad pensijų socialinio draudimo išlaidos pensijoms indeksuoti neviršytų 75 procentų indeksavimo metais planuojamų pensijų socialinio draudimo įmokų perviršio, jei indeksavimas nebūtų vykdomas, tuo atveju, kai indeksavimo metais pensijų socialinio draudimo rūšies įmokos, nevykdant indeksavimo, viršija pensijų socialinio draudimo rūšies išlaidas. Verta paminėti, jog pagal 3 dalį indeksavimas nėra vykdomas ir yra taikomi praėjusių metų gruodžio mėnesį galioję dydžiai, jei anksčiau minėta tvarka apskaičiuotas koeficientas yra mažesnis nei 1,01 ir (arba) vėliausiame indeksavimo koeficiento apskaičiavimo metais paskelbtame Ekonominės raidos scenarijuje indeksavimo koeficiento apskaičiavimo metų ir (ar) po jų einančių kalendorinių metų bendrojo vidaus produkto palyginamosiomis kainomis ir darbo užmokesčio fondo pokyčiai procentais yra neigiami. 7 dalis nustato, kad jei 65 metų ir vyresnių gyventojų skurdo rizikos lygis yra didesnis negu 25 procentai ar indeksavimo metais prognozuojamos vidutinės senatvės pensijos santykis su tais metais prognozuojamu vidutiniu darbo užmokesčiu (neatskaičius mokesčių) yra mažesnis, nei 50 procentų, tai individualioji pensijos dalis yra indeksuojama papildomai ir prie indeksavimo koeficiento yra pridedamas atitinkamas indeksas. Jis nustatomas, taip, kad indeksavimo metais panaudotinos papildomos lėšos individualiajai pensijos daliai indeksuoti neviršytų 75 procentų planuojamo Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto teigiamo pinigų srautų rezultato. Konkretei minėtų papildomų lėšų suma, skiriama individualiajai daliai

indeksuoti, nurodoma indeksavimo metais galiojančiame Valstybės socialinių fondų biudžetų atitinkamų metų rodiklių patvirtinimo įstatyme.

Socialinio draudimo pensijų tarifai. Kalbant apie Valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifus ir įmokos dydį, kiekvienais metais jį nurodo Lietuvos Respublikos Seimo priimtas Valstybės socialinio draudimo fondo biudžetų atitinkamų metų rodiklių patvirtinimo įstatymas ir jos mokamos į Fondo biudžetą. Pensijų „Sodros“ įmokų tarifas pagal galiojančią 2024 m. pastarąjį įstatymą yra 8,72 procento tiek apdraustiesiems, tiek savarankiškai dirbantiems ar asmenims, kurių įmokos mokamos Lietuvos Respublikos biudžeto lėšomis (Valstybės socialinių fondų biudžetų 2024..., 2023). Pajamos, nuo kurių skaičiuojamos socialinio draudimo įmokos ir atvejai ar pajamos kada įmokos neskaičiuojamos įtvirtintos Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 10 ir 11 straipsniuose.

Pasak 2023 m. paskutinio ketvirčio duomenų, Lietuvos Respublikoje socialinio draudimo senatvės pensijas gavo 621 018 asmenys, socialinio draudimo invalidumo pensijas ir netekto darbingumo (dabar – negalios pensijas) atitinkamai gavo 23 117 ir 119 735, našlių pensija skirta 200 950 asmenų, o tuo tarpu našlaičių buvo skirtos 32 322 žmonėms (sodra.lt [interaktyvus]).

2.1. Senatvės pensijos

Senatvės pensija, tai socialinio draudimo pensija, skiriama asmeniui, kuris yra sulaukęs nustatyto senatvės pensijos amžiaus ir turintis minimalųjį pensijų draudimo stažą senatvės pensijai gauti (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994). Ši pensija yra svarbiausia socialinės apsaugos rūšis senatvėje, kuria siekiama iš dalies kompensuoti prarastas pajamas. Jos skyrimo priežastis yra draudiminis įvykis – asmeniui suėjęs pensijos amžius (Bitinas *et al.*, 2020, p. 2018). Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo II skyrius reglamentuoja senatvės pensijos apskaičiavimo, skyrimo ir kitus niuansus.

Ekonomistas Romas Lazutka teigia, kad pačios pensijų sistemos egzistavimo poreikis gali būti paaiškinamas žmogaus vartojimo laikotarpio trukme, kuri yra ilgesnė už jo gebėjimą dirbti. Europos kultūros visuomenėse tradicija, kai senais tėvais rūpinasi jų suaugę vaikai, darosi retenybė, todėl pensijos ekonominė prasmė yra asmens dalies sukuriamų gėrybių taupymas tada, kai ji dėl senatvės nebedirbs. Tačiau pastebima, jog tos taupymas nėra toks paprastas ir asmenys susiduria su įvairiausiomis problemomis.

Pirmiausia, žmogus nežino kiek truks jo senatvė ir negali numanyti kiek reikės sukaupti turto ir nežinoma kokia bus tuometinė sutaupyto turto perkamoji galia. Antra, žmonės gyvena vis ilgiau, todėl ilgėja jų vartojimo laikotarpis, o su amžiumi atsiranda slaugos ir globos būtinybė. Nors šis poreikis ir yra atsitiktinis kiekvienam, bet tai gali padidinti individualių pagalbos poreikių būtinybę, o tai numatyti ir sutelkti pakankamai lėšų vieno asmens pastangomis yra labai sunku. Galiausiai, žmonėms sunku sutaupyti ir atsidėti dalį savo pajamų, kadangi uždirba per mažai, jam tenka išlaikyti kitus nedirbančius šeimos narius (Lazutka, 2002, p. 70 – 71).

Teisė gauti senatvės pensiją. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas įtvirtina, jog teisė gauti senatvės pensiją atsiranda kai asmuo atitinka dvi sąlygas – asmeniui sukanka reikiamas senatvės pensijos amžius ir jis turi minimalųjį stažą senatvės pensijai. Senatvės pensijos amžius nustatomas pagal to pačio įstatymo 21 ir 57 straipsnių nuostatas. 2024 metais senatvės pensijos amžius vyrams yra 64 metai 8 mėnesiai, o moterims - 64 metai 4 mėnesiai. Nuo 2019 m. sausio 1 d. ir kiekvienais sekančiais metais senatvės pensijos amžius yra didinamas moterims 4 mėnesiais per metus, o vyrams – 2 mėnesiais, iki tol, kol nuo 2026 m. sausio 1 d. senatvės pensijos amžius bus suvienodintas abiem lytims ir sieks 65 metus. Tuo tarpu minimalusis stažas senatvės pensijai yra įtvirtintas 15 metų, o būtinasis stažas 2024 m. siekia 33 metus ir 5 mėnesius. Nuo 2027 m. sausio 1 d. būtinasis stažas sieks 35 metus (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994).

Senatvės pensijos apskaičiavimas aprašomas Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 17 ir 18 straipsniuose. Ją sudaro bendroji ir individualioji dalys. Bendroji dalis susideda iš bazinės pensijos (B) ir asmens įgyto ir būtinojo stažo santykio (β) sandaugos, apskaičiuojamos pagal formulę $\beta \cdot B$ euro cento tikslumu. Individualiąją dalį euro cento tikslumu sudaro asmens įgytų vienetų skaičiaus (V) ir to mėnesio galiojančios apskaitos vieneto vertės sandauga (p), išreiškiamą pagal formulę $V \cdot p$ (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994). Įgyti teisei į pensiją užtenka ir minimalaus stažo, tačiau pensija bus nepilnos galimos vertės, todėl norint didesnės pensijos, svarbu asmeniui turėti nustatytą būtinąjį stažą.

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 19 straipsnio 1 ir 2 dalys nustato, jog nuo 2019 m. sausio 1 d. kiekvienais metais senatvės pensijos dydis yra naujinamas, vertinant asmens įgytą stažą ir apskaitos vienetų skaičių. Nauja senatvės pensijos asmeniui pradama mokėti ne vėliau, nei liepos mėnesį ir kartu išmokamas skirtumas, susidaręs nuo sausio 1 d. Asmuo, turintis teisę į senatvės pensiją, gali prašyti atidėti senatvės pensijos mokėjimą ir ji skiriama, kai pasibaigia atidėjimo terminas ir ji

padidinama 8 procentais už kiekvienus atidėtus metus. Atidėti pensijos mokėjimą galima pilnam metų laikotarpiui, bet ne ilgiau kaip 5 metams (Bitinas *et al.*, 2020, p. 218 – 219).

Išankstinė senatvės pensija. Remiantis Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 20 straipsnio 1 dalį asmuo turi teisę ir į išankstinę senatvės pensiją, jei atitinka visas žemiau išvardytas sąlygas:

1. Iki nustatyto tuometinio pensijos amžiaus asmeniui likę ne daugiau kaip 5 metai.

2. Turi nustatytą būtinąjį stažą pensijai gauti. Nagrinėjamo straipsnio 2 dalis patikslina, jog motinos, pagimdžiusios išauginusios 5 ir daugiau vaikų iki 8 metų ir tėvai ar įtėviai, kurie ne mažiau, nei 15 metų augino, slaugė vaikus ar įvaikius su nustatyta negalia iki 18 metų arba vaikus, pripažintus netekusiais 60 procentų ir daugiau dalyvumo, ar, kuriems nustatytas neįgalumo lygis, gali prašyti išankstinės senatvės pensijos skyrimo, jei atitinka šio straipsnio 1 d. reikalavimus ir jie turi ne mažesnę, nei pusę būtinąjo stažo, reikalingo senatvės pensijai skirti. Šis niuansas taikomas ir kitiems asmenims, kurie ne mažiau, nei 15 metų slaugė žmones su nustatytu individualios pagalbos teikimo išlaidų kompensacijų pirmo ar antro lygio poreikiu.

3. Asmuo negauna kitų socialinio draudimo pensijų, taip pat negauna valstybinių ar šalpos pensijų, kitų užsienio valstybių pensijų (išskyrus tų, kurios paskirtos remiantis Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemų koordinavimo reglamentų arba Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nuostatomis dėl pensijų mokėjimo), nuolatinių išmokų, skiriamų iš valstybės biudžeto ar Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, už žmogaus darbo pobūdį, šalpos kompensacijos, nedarbo, dalinio darbo ar priešpensinės bedarbio išmokos. Ši sąlyga netaikoma asmenims, gaunantiems šalpos pensijas už invalidų slaugą namuose, kuri buvo paskirta iki 2004 m. balandžio 1 d., ir gaunantiems pensijų išmokas pagal pensijų kaupimo ir profesinių pensijų kaupimo sistemas.

4. Asmuo neturi būti privalomai draudžiamas socialiniu draudimu, nėra ūkininkas ar ūkininko partneris ir neturi gauti papildomų pajamų iš užsienio darbo (arba jų esmę atitinkančių) santykių pagrindu.

Senatvės pensijos sistema, kaip minėta anksčiau remiasi, socialinio solidarumo principu ir lėšos, skirtos žmonių pensijoms, yra susijusios su darbingų asmenų kiekiu, šalies ekonomikos ir darbo lygiu. Čia galime išvelgti problemą, kad sistema yra sukurta padėti asmeniui ir kompensuoti dalį jo buvusių pajamų, o ne pilnai jas padengti, todėl daugelis žmonių nėra patenkinti savo gaunamomis pensijomis, nes ne iki galo supranta teisinio reguliavimo aspektus. Tokie asmenys dažnai neturi kitų pasyvių pajamų šaltinių, santaupų, investicijų ir suėjus senatvei kliaujasi tik pensijomis. Konstitucinis Tesimas yra pasisakęs dėl senatvės pensijos dydžio aiškinimo. Senatvės pensija, kaip nustatyta Lietuvos

Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatyme, mokama iš lėšų, sukauptų socialinio draudimo pagrindu, tačiau socialinio draudimo įmokų mokėjimas suponuoja asmens teisę gauti atitinkamo dydžio senatvės pensiją, o šis dydis negali priklausyti nuo sumokėtų socialinio draudimo įmokų. Konstitucija užtikrina kiekvienam piliečiui, sukakusiam nustatytą amžių ir mokėjusiam socialinio draudimo įmokas, teisę gauti įstatymo nustatytą pensiją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

Senatvės pensijų problematika. Senatvės pensijų dydžiai vis dar išlieka maži, o ateities perspektyvos pagerėjimo nežada. Europos bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos atliko tyrimą, kuriame nustatė, jog 2000 m. gimęs Lietuvos pilietis, pradėjęs dirbti 2022 m. iki tol, kol įgis teisę į senatvės pensiją, gaus 28,9 procento siekiančią senatvės pensiją lyginant su savo buvusiu vidutiniu atlyginimu. Tiriamų valstybių vidurkis siekė 61,4 procento, o sąrašo viršuje atsidūrė tokios šalys kaip Portugalija, Turkija ir Nyderlandai. Ekonomisto Romo Lazutkos nuomone, tokios prognozės Lietuvai siejamos su esama pensijų sistema – socialinio draudimo pensijos yra didinamos remiantis Lietuvos darbo užmokesčio fondo dydžiu. Jis priklauso nuo dirbančiųjų skaičiaus ir darbo našumo, kuris lemia algos dydį. Nors ir manoma, jog šiame tyrime skaičiuojant buvo padarytos klaidos, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija patvirtina, kad tokie tyrimai remiasi demografijos, darbo rinkos ir ekonomikos augimo prognozėmis. Šiuo atveju, pensijų kaupimas nebuvo įtrauktas Lietuvos skaičiavimams, nes buvo priskirtas neprivalomai sistemai. Ministerijos manymu, šis tyrimas tik parodo, kad pensijų kaupimas yra svarbi pensijų sistemos dalis ir ateityje ji bus dar svarbesnė (lrt.lt [interaktyvus]).

Senatvės pensija yra aktualiausia ir svarbiausia socialinio draudimo pensijos rūšis kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui, kadangi ji susijusi su pajamų praradimu dėl senatvės – neatsiejamo gyvenimo etapo. Ši pensija skiriama, kai asmuo atitinka įstatymo leidėjo nustatytas sąlygas, tarp kurių yra minimalus ir būtinasis stažas. Vadinasi, jei pensinio amžiaus sulaukęs asmuo kurį laiką buvo bedarbis ar jo socialinio draudimo įmokų suma bus mažesnė, nei per kalendorinius mėnesius turėtų būti priskaičiuota nuo tais metais galiojusios minimalios mėnesinės algos, iki reikiamo stažo gauti pensiją jam vis tiek gali trūkti metų ar mėnesių. Neturint 15 metų minimalaus stažo asmuo neturi teisės į senatvės pensiją, neatsižvelgiant į prieš tai sumokėtas socialinio draudimo įmokas ar sukauptą stažą. Minimaliojo stažo reikalavimo būtų galima atsisakyti performuojant senatvės pensijos dydžio sudėtį – didesnę proporciją suteikiant įgytam stažui, tačiau netaikyti minimalaus jo reikalavimo. Tokiu būdu būtų galima atsisakyti šalpos senatvės pensijos (arba ir kitų šalpos pensijų, šį stažo klausimą pritaikant ir kitoms socialinio drausimo pensijoms), o jos minimalus dydis prilygtų šalpos pensijos dydžiui. Toks reguliavimas taptų paprastesnis ir

neštų asmenims didesnę atsakomybę įgyti stažą, kad pensija būtų kuo didesnė. Pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, įstatymų leidėjas, laikydamasis Konstitucijos normų ir principų, turi teisę nustatyti minimalų socialinio pensijų draudimo stažą socialinio draudimo senatvės pensijai kaip vieną iš sąlygų tokiai pensijai gauti. Nustatant kokias sąlygas asmuo, sukakęs senatvės pensijos amžių, turi atitikti senatvės pensijai gauti, privaloma atsižvelgti į visas reikšmingas aplinkybes, bei į asmens indėlį formuojant Konstitucijos 52 straipsnyje nustatytos senatvės pensijos mokėjimo prielaidas. Kitu atveju senatvės pensijų teisinis reguliavimas būtų nepakankamas ir vienpusis. Svarbu ir tai, kad asmuo, sukakęs senatvės pensijos amžių, apskritai neliktų be socialinės paramos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas). Kad ir kaip bebūtų, teisės į senatvės pensiją neturinčiam asmeniui gali būti skirta kita socialinės apsaugos išmoka – šalpos senatvės pensijos išmoka, skiriama ir mokama remiantis Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994) nuostatomis.

Galime teigti, kad socialinio draudimo senatvės pensijos yra reikšmingiausia socialinės apsaugos priemonė suteikti visuomenės nariams atitinkamą pajamų kompensaciją dėl negalėjimo dirbti sulaukus senatvės. Vėl gi, galime išvelgti griežtą teisinį reguliavimą dėl asmens teisės gauti senatvės pensiją – šis privalo ne tik būti sulaukęs nustatyto amžiaus, bet ir turėti minimalųjį stažą, tačiau valstybė teikdama socialinę apsaugą rūpinasi asmenimis, neturinčiais teisės į socialinio draudimo senatvės pensijas dėl stažo neturėjimo, ir gali suteikti kitų rūšių išmokų.

2.2. Negalios pensijos

Remiantis Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio 17 punkto socialinio draudimo negalios pensija (toliau – negalios pensija) yra skiriama asmenims, turintiems negalią ir kurie turi nustatytą reikalingą minimalųjį stažą.

Pagal Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo (Lietuvos Respublikos asmens su negalia..., 1991) 2 straipsnio 13 dalį negalia apibūdinama, kaip žmogaus organizmo ilgalaikis funkcinis sutrikimas, jo įgimtos ar įgytos savybės, kurios dėl aplinkos veiksnių trukdo jam visapusiškai dalyvauti visuomeniniame gyvenime lygybėje su kitais. Minėto Įstatymo 29 straipsnio 1 dalis įtvirtina ir finansinių pagalbos priemonių skyrimą asmenims su negalia – tai gali būti socialinė pinigine parama, lengvatos ar tikslinės kompensacijos, pensijos ar išmokos. Svarbu paminėti, jog to pačio

straipsnio 2 dalis patvirtina, jog įsidarbinęs asmuo su negalia nepraranda jam skiriamos negalios pensijos ir kitų mokamų finansinių pagalbos priemonių.

Asmenų, turinčių negalią, teisių apsauga įtvirtinta tarptautiniais aktais, galiojančiais ir Lietuvoje. 2010 m. Lietuvos Respublika įstatymu ratifikavo Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją ir jos Fakultatyvų protokolą (Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių..., 2010). Kaip minima pačios Konvencijos 1 straipsnyje, jos tikslas yra apsaugoti, užtikrinti ir skatinti asmenis su negalia naudotis visomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, o Konvencijos 28 straipsnio 2 dalies e punktas teigia, jog valstybės turi pripažinti asmenų su negalia teisę į socialinę apsaugą ir ją įgyvendinti užtikrinant tokių asmenų lygias galimybes į pensijų išmokas ir programas (Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija..., 2006).

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija praeitąmet pradėjo vykdyti neįgalumo reformą. Naujojoje sistemoje pasak Ministerijos, negalios vertinimo modelis labiau atsižvelgs į individualius konkretaus žmogaus poreikius ir pagalbos poreikį, aplinkos kliūtis ir sumažins medicininių kriterijų įtaką vertinant negalią. Galime pastebėti, jog įvairių teisės aktų galiojančiose redakcijose „darbingumo lygio“ sąvoka buvo pakeista „dalyvumo lygiu“. Aiškinama, jog naujasis sistemos modelis vertins šalinti norimas kliūtis, kurias asmenims su negalia tenka patirti dalyvaujant visuomeniniame valstybės gyvenime (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]). Taip pat nuo 2024-jų sąvoka „neįgalusis“ keičiama į „asmuo, turintis negalią“, o „specialieji poreikiai“ – į „individualios pagalbos poreikiai“ (lrv.lt [interaktyvus]).

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo III skyrius įtvirtina socialinio draudimo pensijų, skiriamų asmenims su negalia, teisinį reguliavimą. Vėl gi, verta paminėti, jog iki 2023 m. gruodžio 31 d. šios pensijos buvo vadinamos netekto darbingumo pensijomis ir remiantis neįgalumo reforma, visi susiję senieji terminai buvo atitinkamai atnaujinti (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo Nr. I-549..., 2023).

Teisė gauti negalios pensiją. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 26 straipsnis nustato, jog teisę gauti socialinio draudimo negalios pensiją turi asmenys su negalia ir sergantys hipofiziniu nanizmu. Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsnio 5 dalis apibrėžia asmens su negalia sąvoką – tai asmuo, kuriam šio įstatymo nustatyta tvarka nustatytas neįgalumo lygis arba 55 procentų ar mažesnis dalyvumo lygis. Neįgalumo ir dalyvumo lygo nustatymą ir terminus reglamentuoja Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 18 ir 19 straipsniai, o pasak pastarojo straipsnio 2 dalies dalyvumo lygis dėl

nelaimingo atsitikimo darbe arba susirgimo profesine liga nustatomas neatsižvelgiant į asmens amžių. Remiantis 2005 m. priimto įsakymo „Dėl Neįgalumo lygio nustatymo kriterijų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“ (Dėl Neįgalumo lygio nustatymo kriterijų..., 2005) 2 straipsniu ir tais pačiais metais priimto įsakymo „Dėl Dalyvumo lygio nustatymo kriterijų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“ (Dėl Dalyvumo lygio nustatymo kriterijų..., 2005) 2 straipsniu, kurie nustato, jog už neįgalumo ir dalyvumo lygių nustatymą atsakinga Asmens su negalia teisių apsaugos agentūra prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 28 straipsnis nustato minimalųjį ir būtinąjį stažą negalios pensijai gauti. Straipsnio 1 dalis nurodo, jog asmenims, kurie iki 2023 m. gruodžio 31 d. buvo pripažinti netekusiais 45–100 procentų darbingumo arba po 2024 m. sausio 1 d. pripažinti asmenimis su negalia, nustatomas toks minimalusis stažas negalios pensijai: kol asmeniui sukanka 22 metai – 2 mėnesiai; sukakusiam 22 metus minimalusis stažas kasmet didinamas 2 mėnesiais per metus; sukakusiam 36 metus minimalusis stažas kasmet didinamas 6 mėnesiais per metus, bet negali viršyti senatvės pensijai nustatyto 15 metų minimaliojo stažo. Remiantis šio straipsnio 2 dalimi, būtinasis stažas negalios pensijai nustatomas taip: kol asmeniui sukanka 24 metai – vieni metai; sukakusiam 24 metus būtinasis stažas didinamas 4 mėnesiais kiekvienais asmens amžiaus metais; sukakusiam 30 metų būtinasis stažas didinamas 6 mėnesiais kiekvienais asmens amžiaus metais; sukakusiam 34 metus būtinasis stažas didinamas 8 mėnesiais kiekvienais asmens amžiaus metais; sukakusiam 40 metų būtinasis stažas didinamas 12 mėnesių kiekvienais asmens amžiaus metais bet negali viršyti senatvės pensijai nustatyto 35 metų būtiniojo stažo. Pasak Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 28 straipsnio 3 dalį sergantiems hipofiziniu nanizmu, negalios pensija skiriama, kai jie sukanka 10 metų mažesnę amžių negu šiame įstatyme nustatytas senatvės pensijos amžius.

Anksčiau galiojęs Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo (2023 liepos 2 d. redakcija) 25 straipsnio teisinis reguliavimas numatė, jog teisę gauti netekto darbingumo pensiją (dabar – negalios pensiją) turi asmenys, sergantys hipofiziniu nanizmu, ar asmenys, kuriems nustatytas darbingumo lygis ir kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais, turinčiais ne mažesnę, nei 45 procentų netekto darbingumo lygį. Toks pensijų reglamentavimo keitimas gali kelti klausimų jas gaunantiems asmenims, atrodyti neaiškus. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 2009 m. buvo išnagrinėjęs bylą, kurioje pareiškėjas kvestionavo pasikeitusio teisinio reguliavimo atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Tuomet nurodyta ne 40 procentų (kaip buvo nustatyta pagal iki

2005 m. liepos 1 d. galiojusį teisinį reguliavimą), o 45 procentų netekto darbingumo žemutinė riba, kuriai esant įmanoma pretenduoti į socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją, yra pažeidžiamos teisės tų asmenų, kurie dėl pasikeitusio teisinio reguliavimo neteko jiems anksčiau paskirtos ir mokėtos valstybinės socialinio draudimo invalidumo pensijos, nors jų sveikatos būklė išliko nepakitusi. Konstitucinis teismas nustatė, jog ši pakitusi nuostata neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir pertvarkant sistemą buvo nustatytos ir tam tikros garantijos asmenims, kuriems pagal ankstesnį teisinį reguliavimą buvo paskirtos ir mokėtos valstybinės socialinio draudimo invalidumo pensijos – invalidumo pensijos mokamos iki pereinamojo termino pabaigos arba pensijos išmokos mokėjimo termino pabaigos. Atsižvelgiant į tai, kad šiems asmenims terminuotai paskirtų ir mokėtų invalidumo pensijų mokėjimas buvo garantuotas iki pat nustatytos invalidumo grupės termino pabaigos, konstatuotina, kad asmenims jų įgytos teisės jiems paskirtą invalidumo pensiją gauti nustatytą terminą buvo išlaikytos, nebuvo pažeistas jų teisėtai lūkestis, kad paskirtoji pensija bus mokama iki nustatytos invalidumo grupės termino pabaigos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas). Taigi teisės gauti pensiją teisinio reguliavimo keitimas esant sistemos pertvarkymui neprieštaruja Konstitucijai, kadangi įstatymų leidėjas suteikia garantijas asmenims, gaunantiems tokias pensijas, jas toliau gauti iki prieš tai nustatyto termino pabaigos.

Negalios pensijos bendrosios ir individualiosios dalies apskaičiavimas. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 29 straipsnis nurodo negalios pensijos bendrosios dalies apskaičiavimą. Ji susideda iš netekto dalyvumo lygio daugiklio (d), asmens įgyto stažo ir tais metais galiojančio būtinąjo stažo santykio (β) bei tą mėnesį galiojančios bazinės pensijos dydžio (B) sandaugos. Taigi, negalios pensijos bendroji dalis yra apskaičiuojama pagal tokią formulę: $d \cdot \beta \cdot B$. O pagal to pačio Įstatymo 30 straipsnio 1 dalį negalios pensijos individualiosios dalies dydis susideda iš asmens įgytų apskaitos vienetų skaičiaus (N), tą mėnesį galiojančios apskaitos vieneto vertės (p) ir netekto dalyvumo lygio daugiklio, kuris atitinka asmens dalyvumo lygį tą mėnesį, už kurį mokama pensija, sandaugų pagal formulę $N \cdot p \cdot d$. Įgytų apskaitos vienetų skaičius sudarytas iš per metus gauto darbo užmokesčio ir vidutinio darbo užmokesčio santykio. Turint omenyje tai, jog asmuo su negalia dažnu atveju negali dirbti pilno etato tempu, kas įtakoja darbo užmokesčio dydį, reikėtų apsvarstyti atsisakyti šio elemento skaičiuojant individualios dalies dydį.

Jei asmuo su negalia įgijo teisę gauti senatvės pensiją ar gaunančiajam senatvės pensiją buvo nustatytas netekto dalyvumo lygis arba jis pripažįstamas asmeniu su negalia,

tai tokiu atveju jam priklauso didesnė pensija – senatvės pensija asmeniui su negalia. Jos apskaičiavimo nustatymas ir asmenys, kurie turi teisę gauti tokias pensijas yra nurodomi Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 34 straipsnyje.

Taigi negalios pensijos yra svarbios asmenims turintiems negalią arba tiems, kam nustatytas atitinkamas netekto dalyvumo lygis tokiai pensijai gauti. Ši pensijų išmoka padeda tokiems asmenims su negalia kompensuoti jų pajamų praradimą dėl negalėjimo dirbti arba dirbti ribotą laiką ir pasirūpinti savo minimaliais poreikiais.

2.3. Našlių ir našlaičių pensijos

Lietuvos Respublikoje našlių ir našlaičių pensijų gavėjus ir skyrimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo IV skyrius. Našlių pensijos įvedimą valstybėje lėmė paprasta logika – vienam žmogui pragyventi reikia daugiau pinigų, nei dviem. Bet našlių pensija yra mokama ne kiekvienam vienišam žmogui, o tik tam kuris atitinka įstatymo nustatytus kriterijus ir jis tarytum paveldi sutuoktinio socialinio draudimo pensijų teises. Kitas motyvas našlių pensijų atsiradimui yra Lietuvos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnyje įtvirtinta socialinės paramos nuostata, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti socialinę paramą našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (Tartilas, 2005 cituota Kriauciūnienė, 1999, p. 12). O pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, teisė į našlaičių socialinę paramą gali kilti ir iš kitos Konstitucijos nuostatos. Konstitucijos 38 straipsnyje įtvirtinta tėvų pareiga išlaikyti savo vaikus iki pilnametystės. Taigi pensijos įtvirtinimas tėvų netekusiems nepilnamečiams vaikams gali būti laikomas tam tikru išlaikymo kompensavimu, kurį pagal Konstitucijos 38 straipsnio nuostatą jiems turėjo teikti tėvai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 14 d. nutarimas.).

Asmuo turi teisę į našlių ar našlaičių pensiją, jei tiek jis, tiek miręs atitinkamas asmuo atitinka įstatyme numatytas sąlygas.

Pasak Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 35 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktų teisę į našlių ir našlaičių pensiją turi mirusio asmens sutuoktinis ir vaikai ar įvaikiai, jei asmuo mirties ar paskelbimo mirusiu dieną atitinka žemiau aprašytas sąlygas:

1. Asmuo buvo įgijęs teisę gauti negalios, netekto darbingumo, invalidumo ar senatvės pensiją arba gavo vieną iš šių pensijų.

2. Minimalųjį stažą atitinkamos rūšies pensijai gauti miręs arba paskelbtas mirusiu asmuo įgijo dirbdamas Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės susitarimą pasirašiusių valstybių narių įmonėse, įstaigose ar organizacijose. Ši sąlyga netaikoma asmenims, iki mirties ar paskelbimo mirusiais dienos gavusius negalios, netekto darbingumo, invalidumo ar senatvės pensiją, pagal Pensijų įstatymą ar pagal pensijų įstatymus, galiojusius Lietuvos Respublikoje iki 1994 m. gruodžio 31 d., bei reabilituotus politinius kalinius ir tremtinius, kurie dalį stažo įgijo kalinimo metu ar tremtyje ir kuriems sąlyga įgyti minimalųjį stažą dirbant Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės susitarimą pasirašiusių valstybių narių įmonėse, įstaigose ar organizacijose.

Pagal minėto straipsnio 2 dalį, teigiama, jog jei asmuo mirė iki 1991 birželio 1 d., šios sąlygos našlių pensijai gauti netaikomos. 3 dalis nurodo, kad našlių ir našlaičių pensija neskiriama, o paskirtosios mokėjimas nutraukiamas asmenims, teismo nuosprendžiu pripažintiems kaltais už tyčinį asmens, už kurį ši pensija skiriama ir mokama, gyvybės atėmimą.

Asmenys, kurie turi teisę gauti našlių pensiją. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 36 straipsnis reglamentuoja asmenų kriterijus gauti našlių pensijai. 1 dalies 1 ir 2 punktuose įvardyta, kad našlys arba našlė turi būti sukakę senatvės pensijos amžiaus arba jie yra pripažinti asmenimis su negalia. Pastaruoju atveju reikalinga, kad našlys ar našlė atitiktų vieną iš sąlygų: buvo pripažinti asmenimis su negalia iki sutuoktinio mirties arba per 5 metus po sutuoktinio mirties; buvo pripažinti asmenimis su negalia tuo metu, kai slaugė namuose mirusiojo vaikus ar įvaikius iki 18 metų, kuriems buvo nustatytas neįgalumo lygis, arba pripažintus asmenimis su negalia, taip pat mirusiojo vaikus ar įvaikius, kuriems iki pilnametystės buvo nustatytas 75–100 procentų netekto dalyvumo lygis. 36 straipsnio 3 dalyje pabrėžiama, jog našliai, kurie neturėjo vaikų su mirusiu sutuoktiniu, turi teisę gauti našlių pensiją jei nuo santuoka truko nemažiau vienu metų, o 4 dalis nusako, kad našlių pensija nutraukiama arba neskiriama, kai asmuo dar kartą susituokia.

Asmenys, kurie turi teisę gauti našlaičių pensiją. Kriterijai asmenims, kurie turi teisę gauti našlaičių pensiją nustatyti Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 38 straipsnyje. 1 dalyje sakoma, kad teisę gauti našlaičių pensiją turi mirusio ar paskelbto mirusiu asmens vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni mirusiojo asmens vaikai ir įvaikiai su negalia iki 24 metų. Teisę į pensiją turi ir našlaičiai, kurie dėl ligos ar traumos, kuri atsirado iki jiems sukako 24 metai, padarinių asmenimis su negalia pripažinti po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki 26 metų, ir jeigu jie nuo pripažinimo asmenimis su negalia dienos nuolat yra pripažinti asmenimis su negalia. O remiantis 2

dalimi, našlaičių pensiją turi teisę gauti ir bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio ugdymo programų mokiniai ir nuolatinių studijų programų studentai, o sukakę 18 metų, turi teisę gauti našlaičių pensiją iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki našlaičiams sukaks 24 metai.

Našlaičių pensijos dydis apskaičiuojamas pagal Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 39 straipsnio nuostatas. 1 dalyje tariama, kad našlaičių pensijos dydis priklauso nuo mirusio ar paskelbto mirusiu asmens gautos ar galėjusios priklausyti pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydžio. Kaip nustato 39 straipsnio 2 dalis, našlaičių pensijos dydis yra 50 procentų anksčiau minėtos bendrosios ir individualiosios dalių dydžio. Jeigu našlaičių pensijos skiriamos dviem ir daugiau vaikų ar įvaikių, kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip 100 procentų viso apskaičiuotos negalios ar senatvės pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydžio. 3 dalis nustato, kad jei miręs asmuo buvo anksčiau gavęs išankstinę senatvės pensiją, tai našlaičių pensija apskaičiuojama atsižvelgiant į mirusiojo asmens gautos negalios, senatvės, netekto darbingumo ar invalidumo pensijos dydį arba į mirusiam asmeniui galėjusios priklausyti senatvės ar negalios pensijos dydį. Pagal 4 dalį, mirus abiem tėvams ar tėviams, našlaičių pensijos skiriamos už kiekvieną iš mirusiųjų.

Našlių pensijos problematika. Nors abi, našlių ir našlaičių, pensijos yra skirtos iš dalies kompensuoti pajamas atsitikus socialinei rizikai – šeimos maitintojo netekimui, bet pasak Juozo Tartilo, našlių pensijos yra kritikuojamos tiek visuomenės, tiek specialistų. Daugelis siūlo našlių pensijų atsisakyti ir lėšas geriau skirti kitų socialinio draudimo pensijų didinimui ar panaudoti našlaičių rėmimui (Tartilas, 2005, p. 103). Tačiau su tokia nuomone sutikti visiškai negalima, kadangi našlių pensija skiriama našliui arba našlei palengvinti finansinę naštą netekus sutuoktinio, kurio gaunamos pajamos ar skiriama pensija buvo svarbi abiejų žmonių pragyvenimui, vartojimo prekėms įsigyti. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 37 straipsnio 1 dalis nustato, jog našlių pensija skiriama pagal bazinį dydį, kuris 2024 m. sausio 1 d., kaip minėta anksčiau, yra 38,23 euro. 2021 m. įsigaliojo Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos įstatymas (Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos..., 2001). Šio įstatymo 2 straipsnyje nustatomas platesnis išmokos gavėjų ratas, o Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos įstatymo 3 straipsnis nurodo, jog vienišo asmens išmokos dydis yra Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto atitinkamų metų rodiklių patvirtinimo įstatyme nustatytas našlių pensijos bazinis dydis – vienas ir toks pat, kaip ir socialinio draudimo našlių pensijos dydis. Darytina išvada, jog našlių pensijos dydis yra neproporcingai mažas, tiek lyginant su vienišo asmens išmoka, tiek vertinant suprastėjusią

asmens finansinę padėtį mirus sutuoktiniui. Įstatymų leidėjas turėtų apsvarstyti teisinio reguliavimo pokytį nustatant našlių pensijos dydį, kuris šiuo metu nėra pakankamas, jog kompensuotų našlio prarastas pajamas mirus sutuoktiniui.

Apibendrinant aukščiau pateiktą informaciją, galime teigti, jog socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijos yra ypač reikalingos tiek mirusio asmens sutuoktiniui, tiek jo vaikams, kurie dėl vieno iš šeimos maitintojo netekimo praranda ir dalį šeimos pajamų.

3. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ TEISINIS REGULIAVIMAS

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. gegužės 6 d. nutarime buvo paminėtos oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos dėl valstybinių pensijų. Konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą buvo pasisakyta, jog valstybinės pensijos savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos, taip pat nuo kitų valstybinio socialinio draudimo pensijų: jos yra mokamos iš valstybės biudžeto; jos skiriamos asmenims už atliktą tarnybą ar nuopelnus Lietuvos valstybei, taip pat kaip kompensacija įstatyme nurodytiems nukentėjusiesiems asmenims (cituotas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. sprendimas); šių pensijų gavimas siejamas ne su nustatyto dydžio pensijų socialinio draudimo įmokomis, o su atitinkamu asmens statusu (tarnyba, nuopelnais ar kitomis aplinkybėmis, nuo kurių priklauso valstybinės pensijos skyrimas) valstybinių pensijų ypatumai leidžia įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, nustatyti atitinkamas šių pensijų skyrimo sąlygas; įstatymų leidėjo diskrecija nustatant valstybinių pensijų skyrimą yra platesnė, nei reglamentuojant kitas pensijas, jų skyrimo sąlygos gali būti labai įvairios ir priklausyti nuo tarnybos ypatumų, ekonominių valstybės išgalių (cituotas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas);

Valstybinių pensijų rūšys nurodytos 1994 m. gruodžio 22 d. priimtame Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994) ir jos mokamos iš valstybės biudžeto. Pagal šio įstatymo 1 straipsnį nustatytos tokios valstybinės pensijos:

1. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos.
2. Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos.
3. Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos.
4. Mokslininkų valstybinės pensijos.
5. Teisėjų valstybinės pensijos.
6. Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija.

Pareigūnų ir karių, mokslininkų bei teisėjų valstybinės pensijos skiriamos pagal specialiuosius įstatymus, o likusios valstybinės pensijos – pagal šį Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymą.

Pagal Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnį, nustatomos valstybinių pensijų mokėjimo sąlygos. Asmeniui, turinčiam teisę gauti kelias valstybines pensijas, jo pasirinkimu mokama tik viena iš jų, išskyrus valstybinę našlių ir našlaičių

pensiją, kuri taip pat gali būti mokama kartu tik su viena iš kitų valstybinių pensijų. Jei asmuo turi teisę gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybinę našlaičių pensiją ir kitą nukentėjusiųjų asmenų valstybinę, jo pasirinkimu mokama tik viena iš jų. Turinčiam teisę į valstybinę našlių pensiją už mirusį Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos ar pareigūnų ir karių valstybinės pensijos gavėją ir turinčiam teisę į socialinio draudimo našlių pensiją, asmens pasirinkimu skiriama ir mokama tik viena iš jų. Asmeniui, turinčiam teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją už mirusį Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos, nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos ar pareigūnų ir karių valstybinės pensijos gavėją ir teisę gauti socialinio draudimo našlaičių pensiją, jo pasirinkimu skiriama ir mokama tik viena iš jų.

Valstybinių pensijų dydžio matas ir indeksavimas įtvirtintas Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 2 straipsnyje. Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų, nukentėjusiųjų asmenų valstybinių pensijų ir mokslininkų valstybinių pensijų dyžiai nustatomi pagal valstybinių pensijų bazę, kuri negali būti mažesnė, negu 58 eurai, Lietuvos Respublikos 2024 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo (Lietuvos Respublikos 2024 metų valstybės..., 2023) 7 straipsnis nurodo, kad šiais metais nustatytas valstybinių pensijų bazės dydis lygus 72,35 euro, o indeksavimo koeficientas lygus 1,0595. Verta pabrėžti, kad pats indeksavimas apima tik pareigūnų ir karių valstybinės pensijas ir teisėjų valstybinės pensijas, vėl gi įstatymų leidėjas turėtų suvienodinti valstybinių pensijų indeksavimo mechanizmą, jį taikydamas visoms valstybinėms pensijoms vienodai. Pastarųjų pensijų ir pensijų bazes dydis kiekvienais metais nuo sausio 1 d. yra indeksuojamos pagal pagal praėjusiais metais apskaičiuotą indeksavimo koeficientą, valstybinių pensijų bazę ar valstybinės pensijos dydį dauginant iš šio koeficiento. Indeksavimo koeficientas apskaičiuojamas pagal formulę $1 + \text{SVKI}/100$. SVKI aiškinamas kaip indeksavimo koeficiento apskaičiavimo metais paskelbto Ekonominės raidos scenarijaus praėjusių metų suderinto vartotojų kainų indekso vidurkis. Pastebima, kad socialinio draudimo pensijų indeksavimas objektyvesnis už valstybinių pensijų indeksavimą, kadangi socialinio draudimo pensijų indeksavimo koeficiento apskaičiavimas apima septynių metų laikotarpio aritmetinį vidurkį. Valstybinės pensijos neindeksuojamos, jeigu indeksavimo koeficiento apskaičiavimo metais minėtasis koeficientas yra neigiamas arba lygus vienetui, tuomet visų valstybinių pensijų dyžiai, išskyrus Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinę pensiją, nustatomi pagal praėjusių metų gruodžio mėnesį galiojusius valstybinių pensijų dyžius (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnyje nurodyta, jog Lietuvos Respublikos pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti Lietuvos Respublikos piliečiai labiausiai pasižymėję neginkluoto pasipriešinimo dalyviai ir aukščiausieji valstybės pareigūnai. Ši valstybinė pensinė išmoka skiriama asmenims, kai jie sukanka senatvės pensijos amžių, nustatytą Socialinio draudimo pensijų įstatyme, arba jiems nustatytas atitinkamas netektas dalyvumas ar negalia. Tame pačiame straipsnyje detalizuojamas asmenų ratas gauti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybines pensijas.

Lietuvos Respublikos pirmojo laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti šie asmenys:

1. Ginkluoto pasipriešinimo dalyviai.
2. Olimpinių žaidynių čempionai, paralimpinių žaidynių čempionai, kurčiųjų žaidynių čempionai.
3. Asmenys, kuriems paskirta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija.

Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 7 straipsnis teigia, kad pirmojo laipsnio valstybinę pensiją skiriama ir bent dvejus metus pareigas ėjusiems buvusiems Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkams, Ministrams Pirmininkams, Aukščiausiojo Teismo pirmininkams, Konstitucinio Teismo pirmininkams, tačiau valstybinės pensijos negali būti skiriamos arba yra panaikinamos, jei šie asmenys buvo atleisti iš pareigų apkaltos tvarka arba po atleidimo iš pareigų buvo teisti už tyčinio nusikaltimo padarymą. Kaip minėta šiek tiek anksčiau, jog įstatymų leidėjas, atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes ir paisant Konstitucijos normų bei principų, gali nustatyti atitinkamas valstybinių pensijų skyrimo sąlygas, o jos skyrimas gali būti susijęs su asmens statusu, tačiau būtų galima sugriežtinti valstybinių pensijų skyrimą, nustatant, jog asmuo atitinkamas pareigas turėtų eiti ne dvejus metus, o visą paskirtą kadenciją – taip būtų sureguliuotas tokių pensijų gavėjų ribojimas.

Pagal 4 straipsnį, Lietuvos Respublikos antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi teisę gauti šie asmenys:

1. Motina, įmotė, arba tėvas, itėvis, išauginę 5 ir daugiau vaikų (vaikų mirties atveju – ne mažiau kaip iki 8 metų), kurie atitinka šio įstatymo reikalavimus.
2. Olimpinių žaidynių, paralimpinių žaidynių, kurčiųjų žaidynių 1–3 vietos prizininkai, olimpinių sporto šakų pasaulio čempionai, į paralimpinių ar kurčiųjų žaidynių programą įtrauktos sporto šakos rungties pasaulio čempionai.
3. Asmenys, kuriems suteiktas garbės donoro vardas.

Lietuvos Respublikos pirmojo laipsnio valstybinę pensiją skiria Vyriausybė pagal Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisijos

teikimą, o antrojo laipsnio valstybinę pensiją skiria ir sprendimus dėl šios pensijos skyrimo panaikinimo priima Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisija. Asmenims, teismo nuosprendžiu pripažintiems kaltais už tyčinio nusikaltimo padarymą, pirmojo ar antrojo laipsnio valstybinės pensijos paskyrimas panaikinamas nuo nuosprendžio įsigaliojimo dienos (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

8 straipsnis detalizuoja, kad Lietuvos Respublikos pirmojo laipsnio valstybinė pensija yra keturių valstybinių pensijų bazių dydžio, o antrojo laipsnio – dviejų valstybinių pensijų bazių dydžio. Šių valstybinių pensijų gavėjui mirus, pensija išmokama jį palaidojusiems asmenims už mirties mėnesį, jei ji dar nebuvo išmokėta, ir dar paskirtos pensijos už vieną mėnesį dydžio suma.

Verta paminėti, jog numatomos ir valstybinės našlių ir našlaičių pensijos, skiriamos mirusiojo pirmojo ar antrojo laipsnio valstybinės pensijos gavėjo sutuoktiniui ar vaikams arba įvaikiams, jei jie yra Lietuvos Respublikos piliečiai. 9 straipsnyje nustatoma, jog teisę gauti valstybinę našlių pensiją turi našlė arba našlys, kurie:

1. sukako senatvės pensijos amžių ar buvo pripažinti asmenimis su negalia arba jiems nustatyta netektas dalyvumas iki sutuoktinio mirties arba per 5 metus po sutuoktinio mirties;

2. augina mirusio asmens vaikus ar įvaikius iki 18 metų, taip pat slaugo namuose mirusiojo vaikus ar įvaikius, kuriems iki jiems sukankant 18 metų buvo nustatyta negalia;

3. sukako senatvės pensijos amžių ar jiems buvo nustatytas netektas dalyvumas tuo metu, kai augino mirusio asmens vaikus ar įvaikius iki 18 metų, taip pat slaugo namuose mirusiojo vaikus ar įvaikius, kuriems iki jiems sukankant 18 metų buvo nustatyta negalia.

9 straipsnis pateikia ir reikalavimus dėl valstybinės našlaičių pensijos. Teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją turi mirusiojo vaikai ar įvaikiai iki 18 metų, vyresni kaip 18 metų, jeigu jie pripažinti asmenimis su negalia iki 18 metų ir visą laiką nuo 18 metų sukakties jiems yra nustatytas netektas dalyvumas, taip pat nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio mokymo programų mokiniai ir dieninių ar nuolatinių studijų programų studentai – iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 24 metai.

Tame pačiame straipsnyje nurodoma, kad valstybinės našlių pensijos dydis yra 20 procentų mirusiam asmeniui priklausiusios valstybinės pensijos dydžio. Asmeniui, turinčiam teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją, ši pensija skiriama 30 procentų mirusiam priklausiusios valstybinės pensijos dydžio, jeigu teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją turi vienas našlaitis. Jei tokią teisę turi daugiau našlaičių, kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne

daugiau kaip po 30 procentų ir ne daugiau kaip 80 procentų viso valstybinės pensijos dydžio. Tuo atveju, kai nėra asmenų, turinčių teisę gauti valstybinę našlių pensiją, kiekvienam našlaičiui skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip po 30 procentų mirusiajam priklausiusios valstybinės pensijos dydžio ir ne daugiau kaip 100 procentų šios pensijos dydžio.

Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos. Konstitucinėje jurisprudencijoje buvo nustatyta, kad nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija iš esmės yra socialinė parama, skiriama asmenims, patyrusiems tam tikrų praradimų ir pagal Konstitucijos 52 straipsnį asmenys, turintys teisę gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas, pagrindai jas gauti ir jų dydžiai, skyrimo bei mokėjimo sąlygos turi būti nustatytos įstatyme (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas). Visas minimas sąlygas reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo III skyrius ir pagal šio įstatymo 11 straipsnį, šias valstybines pensijas turi teisę gauti Lietuvos Respublikos piliečiai, deklaravę gyvenamąją vietą arba įtraukti į gyvenamosios vietos nedeklaravusių asmenų apskaitą, kurie negauna iš kitos valstybės panašaus pobūdžio pensijos, išskyrus socialinio draudimo pensiją, ar kitokios nuolatinės kompensacinės išmokos. Pagal tą patį straipsnį pateikiamas ir atitinkamų asmenų sąrašas:

1. Asmenys su negalia, kuri jiems nustatyta dėl 1991 metų sausio 11–13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, taip pat Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjai, sužaloti dėl 1991 metų sausio 11–13 dienomis ir po to vykdytos SSRS agresijos, bet dėl to netapę asmenimis su negalia.

2. Asmenys, kurie yra politiniai kaliniai, tremtiniai ir buvę beglobiai vaikai.

3. 1940–1990 metų pasipriešinimo okupacijoms dalyviai.

4. Asmenys, kurie Antrojo pasaulinio karo metais buvo išvežti priverstiniais darbams arba buvo getuose, koncentracijos ar kitokio tipo prievartinėse stovyklose.

5. Asmenys, kurie Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo antihitlerinės koalicijos valstybių veikiančiose armijose, partizanų būriuose ar junginiuose.

6. Asmenys, dalyvavę Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidacijoje.

7. Asmenys su negalia, kuri nustatyta dėl būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje metu arba vėliau buvo pripažinti asmenimis su negalia dėl ligų, susijusių su karine tarnyba.

8. Asmenys, būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje metu atliko tarnybą Afganistane.

9. Asmenys, pagal Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos 1941 m. sausio 10 d. susitarimą dėl gyventojų mainų atkelti į Lietuvą.

10. Nuo minų ir sprogmenų nukentėję asmenys, kuriems iki 2005 m. liepos 1 d. teisės aktų nustatyta tvarka buvo pripažintas I, II ar III grupės invalidumas nuo vaikystės dėl sužeidimo, kontūzijos arba suluošinimo, susijusių su kovos veiksmais Antrojo pasaulinio karo metais arba su šio karo padariniais.

Taip pat 11 straipsnyje minima, jog nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas šiame įstatyme nustatytais sąlygomis taip pat turi teisę gauti tėvai, sutuoktiniai ir vaikai asmenų, kurie:

1. žuvo dėl 1991 metų sausio 11 - 13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių;

2. žuvo pasipriešinimo 1940-1990 metų okupacijoms veiksmų metu, taip pat nužudyti ir mirę neteisėto kalinimo ar tremties metu;

3. žuvo ar mirė dėl Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo;

4. žuvo ar mirė būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje metu arba vėliau mirė dėl ligų, susijusių su karine tarnyba.

Šios valstybinės pensijos dydžiai nustatomi Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 12 ir 13 straipsniuose ir jis priklauso nuo aplinkybių, kuriomis asmeniui suteikiama teisė gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas. Remiantis minėtais straipsniais nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos dydis gali varijuoti nuo 0,8025 iki 8,56 valstybinių pensijų bazės dydžio.

14 straipsnis nurodo nukentėjusiųjų asmenų valstybinės našlių ir našlaičių pensijos skyrimo aspektus. Jos skiriamos našliams ir našlaičiams dėl mirusio ar žuvusio asmens, kuris turėjo teisę gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybinę pensiją, pasak šio straipsnio nuostatų ir Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo numatytais kitais atvejais.

Pagal 15 straipsnį teigiama, kad nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos mokamos, nepaisant nukentėjusiųjų asmenų kitų pajamų. Ši pensija nebemokama, jei tokios pensijos gavėjas persikelia nuolat gyventi į užsienį. Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos gavėjui mirus, ši pensija išmokama jį laidojusiems asmenims už mirties mėnesį, jei ji dar nebuvo išmokėta, ir dar paskirtos pensijos už vieną mėnesį dydžio suma.

Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos. Konstitucinis Teismas viename iš savo nutarimų pasisakė, jog pareigūnų ir karių valstybinė pensija savo prigimtimi ir pobūdžiu skiriasi nuo valstybinių socialinio draudimo pensijų ir ši pensija skiriama asmenims už atliktą tarnybą Lietuvos valstybei ir yra mokama iš valstybės biudžeto. Nustatant pareigūnų

ir karių pensijos už tarnybą teisinį reguliavimą, negalima jo įtvirtinti tokio, pagal kurį asmuo į pensiją išėitų nepagrįstai anksti arba tokiai pensijai gauti būtų nustatytas nepagrįstai trumpas tarnybos ar darbo stažas, arba nustatant skiriamos pensijos dydį nebūtų atsižvelgiama į pareigūno ar kario darbo užmokesčio dydį ar kitaip būtų pažeidžiami teisingumo, protingumo bei proporcingumo principai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas).

Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų nustatymas įtvirtintas 1994 m. gruodžio 13 d. priimtame Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių..., 1994). Šio įstatymo 1 straipsnyje nurodoma, kad teisę gauti tokias pensijas turi toliau išvardyti Lietuvos Respublikos piliečiai:

1. Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir kitų vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai.

2. Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai.

3. Profesinės karo tarnybos kariai.

4. Valstybės saugumo departamento sistemos ir Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos pareigūnai.

5. Prokuratūros pareigūnai.

6. Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnai.

7. Muitinės mobiliųjų grupių pareigūnai, muitinės postų pareigūnai ir muitinės pareigūnai, atliekantys kriminalinę žvalgybą ar ikiteisminį tyrimą.

8. Vidaus tarnybos sistemos pareigūnai.

9. Vadovybės apsaugos tarnybos pareigūnai.

4 straipsnis mini, kad skiriamos trys pareigūnų ir karių valstybinės pensijos rūšys: už tarnybą, netekto darbingumo ir našlių, našlaičių.

Svarbus aspektas pareigūnų ir karių valstybinei pensijai skirti ir gauti yra asmens tarnyba Lietuvos Respublikos valstybei ir tarnyba kitai valstybei (SSRS, Lietuvos TSR) negali būti tinkama. Tačiau pagal Konstituciją įstatymų leidėjas turi diskreciją, atsižvelgdamas į reikšmingas aplinkybes, nustatyti tokį pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo teisinį reguliavimą, pagal kurį tam tikrai būtino šiai pensijai skirti asmens tarnybos Lietuvos valstybei laiko daliai gali būti prilygintas tarnybos kitai valstybei laikas tokiomis aplinkybėmis, kai atlikti tarnybos Lietuvos valstybei objektyviai buvo neįmanoma (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas). Vėl gi, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad asmenys, kurie tarnybą SSRS kariniuose, vidaus reikalų ministerijos ar kituose padaliniuose po 1990 m. kovo 11

d. atliko galimai Lietuvos Respublikos pareigūnų nurodymu, kai objektyviai buvo įmanoma tarnauti Lietuvos valstybei jos kontroliuojamose institucijose, negalėjo turėti teisėtų lūkesčių, kad šis laikotarpis bus įskaitytas į tarnybos laiką pareigūnų ir karių valstybinei pensijai skirti (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas). Šios pensijos skyrimo sąlygos aprašomos Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnyje, kuriame nurodomi reikalingi tarnybos stažai, tam tikriems asmenims reikia būti sukakusiems nustatyto išleidimo į atsargą amžių ar senatvės pensijos amžių, detalesni tarnybos laikai ir pensijos dydis pareigūnų ir karių valstybinei pensijai už tarnybą gauti nurodomi 6 ir 7 straipsniuose.

Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 8 straipsnis nurodo, kad pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija skiriama asmenims, kurie aprašyti šio įstatymo 1 straipsnyje, pripažintiems nedarbingais (asmenimis su negalia) ar iš dalies darbingais (nustatytas netektas dalyvumas). Jei darbingumo netekta dėl prižasčių, susijusių su tarnyba, pensija skiriama nepaisant netekto darbingumo pripažinimo laiko. Jei darbingumo netekta dėl kitų prižasčių, pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija skiriama tik tuo atveju, jei darbingumo netekta tarnybos metu. Pareigūnų ir karių valstybinės netekto darbingumo pensijos dydis nustatomas pagal šio įstatymo 9 straipsnį ir jis priklauso nuo netekto darbingumo (netekto dalyvumo) lygio.

10 straipsnis teigia, kad teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę našlių ir našlaičių pensiją turi mirusiojo pareigūno ar kario sutuoktinis bei vaikai ar įvaikiai, atitinkantys Valstybinių pensijų įstatymo 9 straipsnyje nustatytas sąlygas. Ši pensija skiriama, jei miręs asmuo buvo įgijęs teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą arba žuvęs ar miręs nuo sužalojimų asmuo dėl prižasčių, susijusių su tarnyba, arba dėl netekto darbingumo buvo įgijęs teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę netekto darbingumo pensiją arba vieną iš šių pensijų gavo.

Mokslininkų valstybinės pensijos. Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, kad Lietuvoje nėra sukurta papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistema, kuri turėtų garantuoti mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas, ir laikydamas, kad iki šios sistemos sukūrimo būtina valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus, priėmė Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinąjį įstatymą (Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų..., 1994), kuriame reglamentuojamos mokslininkų valstybinės pensijos.

1 įstatymo straipsnyje minima, kad teisę gauti mokslininkų valstybinę pensiją turi nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantys asmenys, kuriems įstatymų nustatyta tvarka Lietuvos Respublikoje yra suteiktas ar nostrifikuotas mokslo laipsnis arba pedagoginis

mokslo vardas. Pagal 3 straipsnį teigiama, kad mokslininkų valstybinė pensija skiriama asmenims, kurie turi teisę ją gauti, kai: sukanka socialinio draudimo senatvės pensijos amžių arba yra pripažinti asmenimis su negalia; turi ne mažesnę kaip 10 metų daktaro stažą arba habilituoto daktaro stažą; nustojo dirbti mokslinį darbą Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose arba vykdydami iš valstybės biudžeto finansuojamas mokslo programas. Jeigu asmuo dirba mokslinį darbą arba teismo nuosprendžiu tapo pripažintas kaltu už tyčinio nusikaltimo padarymą, mokslininkų valstybinė pensija neskiriama. Konstitucinėje jurisprudencijoje nustatyta, kad įstatymų leidėjas turi įgaliojimus nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį mokslininkų valstybinė pensija neskiriama ir nemokama asmenims tol, kol jie dirba tokį mokslinį darbą, už kurį skiriama ir mokama ši valstybinė pensija, kad tokios pensijos skyrimas ir mokėjimas netaptų privilegija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas).

Remiantis Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo 4 ir 5 straipsniais, mokslininkų valstybinės pensijos dydis tiesiogiai priklauso pagal išdirbtą mokslinio darbo stažą Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose nuo daktaro laipsnio arba habilituoto daktaro laipsnio suteikimo dienos. Už kiekvienus visus daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį mokama 10 procentų to mėnesio valstybinių pensijų bazės, o už kiekvienus visus habilituoto daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį papildomai mokama 5 procentai to mėnesio valstybinių pensijų bazės.

Teisėjų valstybinės pensijos. Teisėjų valstybinės pensijos svarba Konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinama, kaip viena iš priemonių, padedančių užtikrinti ir apginti teisėjo nepriklausomumo statutą. Teisingumo vykdymo funkcija lemia išskirtinį teisėjo konstitucinį statusą, kurį atskleidžia įvairios Konstitucijos nuostatos, įtvirtinančios ne tik teisėjo ir teismų nepriklausomumą vykdant teisingumą, bet ir negalimumą teisėjui užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose ar įmonėse, gauti kitokį atlyginimą, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Teisėjo nepriklausomumas yra užtikrinamas įtvirtinant teisminės valdžios, kaip visavertės, savivaldą, finansinį ir materialinį techninį aprūpinimą, nustatant teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo ir teisėjo asmens neliečiamumo, teisėjo socialine, bei garantijas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas).

Teisėjų valstybinės pensijos nuostatos įtvirtintos Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatyme (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų..., 2002).

Šio įstatymo 1 straipsnis nurodo, kad teisę į teisėjų valstybines pensijas turi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, kitų Lietuvos bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų teisėjai bei nuo Lietuvos paskirti ar išrinkti bet kokio tarptautinio teismo teisėjai, atitinkantys šio Įstatymo 3 straipsnio sąlygas:

1. kreipimosi dėl teisėjų valstybinės pensijos skyrimo metu yra Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikoje;

2. sukako socialinio draudimo pensijos senatvės pensijos amžių arba yra atleisti iš teisėjo pareigų dėl sveikatos būklės, kai suserga nepagydoma ar kita ilgalaikė liga, kliudančia eiti teisėjo pareigas;

3. nustojo dirbti teisėjais;

4. yra įgiję ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą.

Tačiau įstatymų leidėjas 4 straipsnyje numato ir aplinkybes, kai teisėjų valstybinė pensija negali būti skiriama:

1. Teisėjo įgaliojimai nutrūko apkaltos proceso tvarka;

2. Teisėjas atleidžiamas iš teisėjo pareigų, nes savo poelgiu pažemino teisėjo vardą;

3. Įsiteisėja asmenį apkaltinęs teismo nuosprendis;

4. Asmuo gauna kitos valstybės pensiją;

5. Asmuo dirbo arba tarnavo Valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 dalies 1–8 punktuose išvardytose struktūrose;

6. Asmuo turi pajamų, nuo kurių skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos, arba gauna valstybinio socialinio draudimo ligos, motinystės, tėvystės, motinystės, profesinės reabilitacijos pašalpas ar nedarbo socialinio draudimo išmokas.

5 straipsnis nustato, kad teisėjų darbo stažą teisėjų valstybinei pensijai gauti sudaro laikas nuo 1990 m. kovo 11 d., kurį asmuo dirbo teisėju Lietuvos teritorijoje veikiančiuose teismuose arba nuo Lietuvos paskirtu ar išrinktu bet kokio tarptautinio teismo teisėju. Jeigu asmuo teisėjo darbo stažą įgijo dirbdamas teisėju skirtinguose teismuose ir skirtingu laiku, jo įgytas teisėjo darbo stažas teisėjų valstybinei pensijai gauti sumuojamas Vyriausybės patvirtintų Teisėjų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų nustatyta tvarka. Galime pastebėti, jog įstatymų leidėjas nepalieka galimybės įskaičiuoti teisėjų darbo stažą prieš 1990 m. kovo 11 d., kai tokia opcija buvo suteikta pareigūnų ir karių valstybinei pensijai gauti ir asmens tarnyba laikotarpiu, kai atlikti tarnybos Lietuvos valstybei objektyviai buvo neįmanoma, laikoma tinkama.

Teisėjų pensijos dydis nustatomas pagal Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 6 straipsnio nuostatas. 1 ir 2 šio straipsnio dalyse nurodyta, kad teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama prieš nustojant eiti teisėjo pareigas paskutinių 5 metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio: jei asmuo įgijo ne mažesnę, nei 20 metų stažą, tai skiriama 45 procentų šio dydžio; įgijusiems 15 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą skiriama 35 procentų šio dydžio; asmenims, kurie įgijo 10 ir daugiau metų stažo, skiriama 20 procentų šio dydžio; įgijusiems 5 ir daugiau metų teisėjo darbo stažą asmenims skiriama 10 procentų šio dydžio. 6 straipsnio 3 dalyje teigiama, kad teisėjų valstybinių pensijų ir pagal kitus įstatymus paskirtų pensijų suma vienam asmeniui negali viršyti už praeito ketvirčio prieš tą mėnesį, už kurį mokama teisėjų valstybinė pensija, Statistikos departamento paskelbto šalies ūkio vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio 1,5 dydžio. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas viename savo nutarimų konstatavo, jog būtent Teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 6 straipsnio 1, 2 ir 3 dalys prieštarauja Konstitucijos 109 straipsnio 2 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, kadangi įtvirtinant maksimalų teisėjų valstybinės pensijos dydį nėra atsižvelgta į atskirų teismų sistemų ypatumus, tiksliau neatsižvelgta į Konstitucinio Teismo sistemos konstitucinį statusą, jog Konstitucinio Teismo teisėjai yra skiriami 9 metams ir tik vienai kadencijai, todėl atitinkamai tokiems asmenims pasiekti atitinkamai didesnę stažą yra neįmanoma. Dėl 3 dalies pasisakyta, jog tuo atveju, jei teisėjo, kurio kitų valstybinių pensijų ir socialinio draudimo pensijų suma viršija 6 straipsnio 3 dalyje minimą dydį arba yra nedaug mažesnė už šį dydį, teisėjų valstybinė pensija apskritai nebus mokama arba bus mokama nedidelė šios pensijos dalis. Taip teisėjų valstybinė pensija gali tapti ne realia, o nominalia konstitucine teisėjo socialine garantija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas).

Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo III¹ skyrius reglamentuoja Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos ir Prezidento sutuoktinio našlaičių valstybinę pensijos gavėjų ratą, skyrimo ir mokėjimo tvarkas.

Pagal minėto įstatymo 15¹ straipsnį, teisę gauti Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinę pensiją turi asmuo, kuris, būdamas Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktiniu, Prezidento kadencijos metu ne mažiau kaip 3 metus vykdė valstybiniame arba diplomatiname protokole nustatytas Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas. Ši valstybinė pensija skiriama ir mokama Lietuvos Respublikos Prezidento, kurio įgaliojimai nutrūko pasibaigus jo kadencijai Konstitucijos 88 straipsnyje nustatytais pagrindais, sutuoktiniui, jeigu jis yra Lietuvos Respublikos pilietis, sukakęs senatvės pensijos amžių

arba pripažintas netekusiu 60 procentų ir daugiau darbingumo, ir negauna kitos valstybinės pensijos.

Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos dydis nustatomas pagal tą mėnesį galiojančio Lietuvos Respublikos Prezidento darbo užmokesčio dydžio dalį ir sudaro 11,64 procento. Jei pasikeičia Lietuvos Respublikos Prezidento darbo užmokestis, tai Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos dydis nustatomas iš naujo. Lietuvos Respublikos Prezidentui pradėjus naują kadenciją ir Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos gavėjui vėl vykdant Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio funkcijas, paskirtoji valstybinė pensija nebemokama iki kol jis vykdo šias funkcijas.

15² straipsnis nustato, kad teisę gauti Respublikos Prezidento sutuoktinio našlaičių valstybinę pensiją turi mirusio Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos gavėjo našlaičiai vaikai ar įvaikiai, kurie yra Lietuvos Respublikos piliečiai ir yra:

1. nepilnamečiai;
2. pilnamečiai, tik jei jie pripažinti asmenimis su negalia iki pilnametystės ir visą laiką jiems yra nustatytas netekto dalyvumo lygis;
3. pilnamečiai vaikai ar įvaikiai, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą, pirmą kartą įgyja pirmąją kvalifikaciją pagal formaliojo profesinio mokymo programą arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinių studijų programą ir pirmą kartą įgyja bakalauro ar magistro laipsnį, iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 24 metai.

Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio našlaičių valstybinės pensijos dydis yra 30 procentų mirusiajam priklausiusios Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos, jeigu teisę gauti Prezidento sutuoktinio našlaičių valstybinę pensiją turi vienas našlaitis. Jeigu tokią teisę turi daugiau našlaičių, našlaičių valstybinė pensija kiekvienam iš jų skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip po 30 procentų ir ne daugiau kaip 100 procentų viso Lietuvos Respublikos Prezidento sutuoktinio valstybinės pensijos dydžio.

Pasak 15³ straipsnio, nuteistiems už tyčinių nusikaltimų padarymą asmenims valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nebemokama. Sprendimas dėl valstybinės pensijos skyrimo asmeniui, kuris yra įtariamasis arba kaltinamasis baudžiamajame procese, priimamas nutraukus ikiteisminį tyrimą, baudžiamąją bylą arba įsiteisėjus teismo nuosprendžiui. Nutraukus ikiteisminį tyrimą, baudžiamąją bylą arba įsiteisėjus išteisinamajam nuosprendžiui valstybinė pensija skiriama už visą laikotarpį nuo teisės į šią pensiją atsiradimo dienos. Šių valstybinių pensijų gavėjui mirus, jį palaidojusiems

asmenims išmokama valstybinė pensija už mirties mėnesį, jeigu ji dar nebuvo išmokėta, ir paskirtos valstybinės pensijos už vieną mėnesį dydžio suma.

Valstybinių pensijų problematika. Valstybinės pensijos, kaip minėta anksčiau, skiriasi savo gavėjų ratu, skyrimo sąlygomis nuo socialinio draudimo pensijų. Dr. J. Maculevič viename iš savo straipsnių teigia, jog valstybinių pensijos yra profesinio privilegijuoto pensinio aprūpinimo sistemos dalis. Specialų pensinį aprūpinimą šiandien gauna pareigūnai, teisėjai, prokurorai, mokslininkai ir kiti įstatymų nustatyti asmenys. Straipsnio autorius kvestionuoja, dėl ko šie pareigūnai, prokurorai ir kiti valstybinių pensijų gavėjai turėtų gauti papildomą pensinį aprūpinimą. Įstatymų leidėjas, užuot nustatydamas universalias schemas, leidžiančias suvienodinti pensinio aprūpinimo sąlygas kuo didesniai kiekiui asmenų ir lengvatas suteikti tik labai siauram pensininkų skaičiui, kuria diferencijuotas specialaus pensinio aprūpinimo schemas, lemiančias tokių pensijų gavėjų skaičiaus nuolatinį augimą (Maculevič, 2004, p. 8). Remiantis Lietuvos Respublikos finansų ministerijos pateikta informacija, 2023 m. valstybinėms pensijoms buvo numatyta skirti 186,7 mln. eurų, kas sudarė apie 1 procentą visų tuometinių asignavimų (finmin.lrv.lt [interaktyvus]). Kaip ir minėta anksčiau, Konstitucinėje jurisprudencijoje išaiškinta, jog įstatymų leidėjas gali skirti Konstitucijoje nenurodytas pensijas, tokių pensijų skyrimas turi neprieštarauti pamatiniams Konstituciniams principams, jos neturi virsti privilegija.

Valstybinės pensijos skiriasi nuo socialinio draudimo pensijų savo tikslais ir gavėjų ratu, vėl gi, palyginę skirtingas valstybinių pensijų rūšis galime pastebėti nevienodą pensijų skyrimo ir teikimo tvarką. Pasak Doc. Dr. V. Petrylaitės, įstatymų leidėjas, reglamentuodamas valstybines pensijas atskirais įstatymais, nustato labai skirtingas šių pensijų skyrimo ir mokėjimo, pensijų dydžių nustatymo ir kitas sąlygas. Toks skirtingas reguliavimas gali būti vertinamas kaip nepagrįstas, nes vieniems valstybinių pensijų gavėjams sukuria palankesnes sąlygas nei kitiems. Straipsnio autorė teigia, kad valstybinės pensijos turėtų būti griežčiau atribotos nuo socialinio draudimo pensijų sistemos, kadangi dabar nustatomas toks reguliavimas, kuris nesukelia papildomų finansinių sunkumų valstybės ir valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui ir nesudaroma situacija, kad kažkuri iš visuomenės grupių galėtų atsidurti itin privilegijuotoje padėtyje. Tokiu atveju, siekiant šiuos aspektus suderinti su valstybinių pensijų tikslais bei principais, būtų galima svarstyti visiškai atskirą pareigūnų ir karių, taip pat ir kitų valstybinių pensijų rūšių, pensijų schemą, kuri sujungtų tiek dabartinių valstybinių pensijų, tiek ir socialinio draudimo pensijų sistemas ir leistų šių grupių atžvilgiu nustatyti pakankamas ar didesnes, nei kitiems gyventojams socialinės apsaugos garantijas ir kartu leistų išvengti dvigubos socialinės apsaugos taikymo (Petrylaitė, 2008, p. 115–116). O siekis palaipsniui atsisakyti

valstybinių pensijų pastebimas ir Lietuvos Respublikos vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarime „Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos“ (Dėl Pensijų sistemos reformos koncepcijos, 2000). Nutarimo 3 straipsnyje teigiama, kad reformuojant pensijų sistemą ir steigiant pensijų kaupimo sistemą „bus atsisakyta nepagrįstų privilegijų mokant papildomas valstybines pensijas“. Kartu galime pastebėti, kad Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo (2010 m. lapkričio 27 d. redakcija) 5 straipsnio 3 dalyje buvo minima, jog „Per vienerius kalendorinius metus negali būti paskirta daugiau kaip 15 pirmojo laipsnio valstybinių pensijų ir daugiau kaip 45 antrojo laipsnio valstybinės pensijos.“ Nors ši nuostata neteko galios 2011 m. sausio 1 d., tačiau ji įtvirtino aiškias tokių pensijų gavėjų kvotas, kurios buvo akivaizdžiai per mažos. Šios dalies buvo galima ir neatsisakyti, bet padidinti galimą gavėjų skaičių taip, kad pirmo ir antro laipsnio valstybines pensijas galėtų gauti konkretus, didesnis žmonių skaičius, kartu nesukuriant privilegijos tokias pensijas gauti ir tausojant valstybės biudžetą.

4. ANTROSIOS PAKOPOS PENSIJŲ KAUPIMO PENSIJŲ FONDUOSE SENATVĖS PENSIJAI TEISINIS REGULIAVIMAS

Romas Lazutka viename savo straipsnių teigia, kad Pasaulio bankas, siekiant užtikrinti finansiškai stabilią pensijų sistemą, sprendamas demografijos ir visuomenės senėjimo problemą XX a. devintajame dešimtmetyje pradėjo siūlyti struktūrines pensijų sistemų reformas – socialinio draudimo pensijų dalinį privatizavimą, kurio esmė yra vietoje dalies viešųjų pensijų įvesti privalomą lėšų kaupimą senatvei privačiuose pensijų fonduose (Lazutka, 2008, p. 105). Ekonomikos profesorius N. Barras pateikia kiek kitokią nuomonę ir teigia, jog pensijų sistemos turėtų būti kuriamos atsižvelgiant į dirbančiosios visuomenės kiekį valstybėje, kadangi einamųjų pensijų išmokų metodas yra labiau efektyvesnis už pensijų taupymo ir augimo modelį, o atsižvelgiant į demografines perspektyvas, pensijos turėtų paskatinti asmenis išeiti į pensiją vėliau (Barr, 2000, p. 34).

Pensijų reforma Lietuvos Respublikoje buvo nustatyta 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojusiu Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymu (nebegalioja), kuris numatė galimybę kurtis privačioms pensijų sistemoms (Lazutka, 2008, p. 107). Lietuvos Respublikos vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimu „Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos“ buvo įvardyti tuo metu planuojamos pensijų reformos siekiai: ilgalaikiu pensijų kaupimo būdu pensinio amžiaus žmonėms suteikti didesnes pajamas; suformuoti kaupimo sistemą kaip patrauklią priemonę kaupti savo senatvės pensijai ir paskatinti

asmenis joje dalyvauti; paskatinti taupymą šalyje, bei sumažinti mokesčių vengimą, nes sumažės perskirstymas pensijų sistemoje ir didės paskatos joje dalyvauti; sukurti finansiškai stabilią ir pastovią sistemą, grįstą Lietuvos Respublikos gyventojų ir politinių jėgų pasitikėjimu (Dėl Pensijų sistemos reformos koncepcijos, 2000). Lietuvos banko valdybos pirmininko Gedimino Šimkaus nuomone, pensijų kaupimo tikslas yra užtikrinti kuo didesnes išmokas asmenims senatvėje, prisidėti prie pajamų pakeitimo normos didinimo, bei išvengti pajamų nelygybės ir didėjančios socialinės atskirtimi ir neigiamų socialinių pasekmių, susijusių su neadekvačiai mažomis senyvo amžiaus žmonių pajamomis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutartis).

2003 m. liepos 4 d. priimtas Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003) nustato pensijų kaupimo tvarką. Pasak analizuojamo Įstatymo, pensijų kaupimo dalyviu teisė turi asmenys, kurie turi draudžiamųjų pajamų, nuo kurių privalomai nuskaičiuojamos socialinio draudimo pensijų įmokos ir asmenys, kurie pagal atitinkamus įstatymus turi teisę pervesti lėšas iš Europos Sąjungos institucijų pensijų sistemos. Socialinio draudimo senatvės pensijos amžiaus sulaukusieji negali dalyvauti pensijų kaupime (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Remiantis Lietuvos Banko pateikta 2023 m. antros pakopos pensijų fondų apžvalga, Lietuvos Respublikoje pensijas tokiu būdu kaupia apie 1,4 mln. žmonių 6 licencijuotose pensijų kaupimo bendrovėse, kuriose pensijų turtas yra investuojamas (lb.lt [interaktyvus]).

Dalyvių įtraukimas į pensijų kaupimą reglamentuojamas Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo 6 straipsnyje. Nuo 2019 m. sausio 1 d. kas trejus metus asmenys įtraukiami į pensijų kaupimą. Toks asmuo turi būti ne jaunesnis kaip 40 metų trukimo į pensijų kaupimą metų sausio 1 dieną, yra asmenų duomenys apie jų draustumą Lietuvos Respublikos apdraustųjų valstybiniu socialiniu draudimu ir socialinio draudimo išmokų gavėjų registruose. Pensijų įmokos pradamos skaičiuoti nuo liepos 1 dienos metų, kuriais asmuo įtrauktas į pensijų kaupimo sistemą. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ne vėliau kaip iki įtraukimo į pensijų kaupimą metų sausio 31 dienos informuoja asmenį apie jo įtraukimo į pensijų kaupimą, bei asmens teisę ne vėliau kaip iki įtraukimo į pensijų kaupimą metų birželio 30 dienos sudaryti pensijų kaupimo sutartį su jo paties pasirinkta pensijų kaupimo bendrove. Jei asmuo nepateikia atsisakymo dalyvauti pensijų kaupime yra laikoma kad asmuo sutinka dalyvauti ir taps pensijų kaupimo dalyviu, jam bus atsitiktine tvarka paskirta bendrovė, kurioje jis kaups pensijų įmokas jo gimimo datą atitinkančiame tikslinės grupės pensijų fonde. Jei

asmuo per nurodytą laikotarpį negalėjo pateikti atsisakymo dalyvauti pensijų kaupime dėl svarbių priežasčių, tai jis turi teisę atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime ir šiam terminui pasibaigus, o asmens lėšomis sumokėtos pensijų įmokos pagal atitinkamą investicinę grąžą yra gražinamos. Pažymima, jog asmenys, kurie yra vyresni kaip 40 metų arba įtraukimo į pensijų kaupimą laikotarpiu atsisakė dalyvauti pensijų kaupime, gali savanoriškai sudaryti pensijų kaupimo sutartis su pasirinktomis pensijų kaupimo bendrovėmis (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Konstitucinėje jurisprudencijoje buvo sprendžiama ar toks teisinis reguliavimas, kai į pensijų kaupimą įtraukiami asmenys, jaunesni kaip 40 metų, nepažeidžia lygiateisiškumo principo ir ginčijamos Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo nuostatos, kuriomis neproporcingai varžomos asmenų laisvė savarankiškai priimti sprendimą patiems dalyvauti pensijų kaupime. Abejos nuostatos pripažintos kaip neprieštaraujančios Konstitucijai, nelaikytinos diskriminuojančiu dėl amžiaus, varžančios šių asmenų sutarčių sudarymo laisvę ar pažeidžiančias asmenų kaip vartotojų teises. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas argumentavo, kad taip siekiama paskatinti asmenis dalyvauti pensijų kaupime, kad kuo didesniai skaičiui gyventojų būtų užtikrintas efektyvesnis pensijų kaupimas ir didesnės pajamos senatvėje, kartu suteikiant pateiktos informacijos pagrindu šiems asmenims teisę priimti sprendimą dėl dalyvavimo pensijų kaupime (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Tesimo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas).

Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo 8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog pensijų įmoka mokama tiek pensijų kaupimo dalyvio, tiek iš valstybės biudžeto. Pensijų įmokos dydis yra 3 procentai dalyvio pajamų ir papildomą 1,5 procento nuo vidutinio šalies darbo užmokesčio už asmenį iš valstybės biudžeto moka valstybė. To pačio straipsnio 4 dalis papildo, jog pensijų kaupimo dalyvis kartu su 3 procentų pajamų dydžio įmoka gali papildomai pasirinkti mokėti papildomą įmoką. Mokėti pensijų įmokas dalyvio naudai gali ir dalyvio darbdavys. 3 dalis mini, kad 1,5 procento nuo vidutinio šalies darbo užmokesčio iš valstybės pervedama į pensijų fondą vienam iš tėvų, auginančiam vaiką iki 3 metų ir gaunančiam vaiko priežiūros išmoką arba draudžiamam pensijų socialiniu draudimu valstybės lėšomis. Jei minėtas asmuo turi daugiau, nei vieną vaiką iki 3 metų, tai tokia įmoka skiriama už kiekvieną vaiką.

Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo 11 straipsnio 1 dalis teigia, jog pensijų turtas, esantis pensijų fonde, yra pensijų fondo dalyvių dalinė nuosavybė, o konkreti dalis atskiriama pagal atitinkamo asmens pensijos sąskaitoje įrašytų pensijų fondo vienetų skaičių. O šio straipsnio 5 dalis nurodo, kad priešingai, nei socialinio draudimo pensijos, asmens sukauptas pensijų turtas pensijų kaupimo būdu yra paveldimas Lietuvos

Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka, priklausomai nuo pensijų gavėjo pasirinkto anuiteto (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Įstatymų leidėjas Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo 29 pateikia pensijų išmokos rūšis ir išskiria papildomas jų ypatybes. Išskiriamos šios pensijų išmokų rūšys: pensijų anuitetas, vienkartinė pensijų išmoka ir periodinės pensijų išmokos. Pensijų kaupimo dalyviui išmokama vienkartinė išmoka, kuri gali būti paveldima, jeigu jis sukaupe 5 000 eurų ar mažiau. Jei pensijų fonde sukaupta 5 000 – 10 000 eurų – mokamos periodinės išmokos, kurios paveldimos. Jei sukaupta 10 000 eurų ir daugiau, tai ši suma išmokama tik asmeniui įsigijus pensijų anuitetą iš pensijų anuitetų mokėtojo. Jei pensijų fonde sukauptas turtas yra didesnis kaip 60 000 eurų, asmuo turi teisę sukauptą pensijų turto dalį, viršijančią 60 000 eurų, gauti iš pensijų kaupimo bendrovės vienkartinę pensijų išmoka. Kalbant apie Anuitetus, tai galimas atidėtasis arba standartinis. Atidėtasis pensijų anuitetas periodiškai mokamas tokios išmokos gavėjui, kai jam sukanka 85 metai iki gyvos galvos, ši išmokos rūšis nepaveldima. Standartinis pensijų anuitetas periodiškai pradėdamas mokėti gavėjui sulaukus pensinio amžiaus iki gyvos galvos. Standartinis pensijų anuitetas nepaveldimas, išskyrus atvejus, kai standartinį pensijų anuitetą su garantuojamu mokėjimo laikotarpiu pasirinkęs pensijų anuiteto gavėjas miršta nesibaigus numatytam garantuojamam mokėjimo laikotarpiui ir tokia neišmokėta suma gali būti paveldima (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas, 2003).

Visuomenėje dažnai kritikuojamas įstatymų leidėjo nustatytas pasitraukimo iš pensijų kaupimo teisinis reguliavimas, kuriuo nenumatyta galimybė savanoriškai arba dėl asmeniui svarbių priežasčių nutraukti pensijų kaupimo sutartį ir atgauti sukauptus pinigus. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo 4 straipsnio 8 dalis nustato, jog pensijų kaupimas baigiasi toliau nurodytais atvejais:

1. Pensijų kaupimo dalyviui pagal pensijos išmokos sutartį išmokamas sukauptas pensijos turtas, kai jis sukanka socialinio draudimo senatvės pensijos amžiaus.
2. Pensijų kaupimo dalyvis miršta.
3. Pensijų kaupimo sutartis teismo sprendimu pripažįstama negaliojančia.
4. Europos Sąjungos institucijų darbuotojų ir Europos Parlamento narių pensinių teisių išsaugojimo ir perkėlimo įstatymo nustatyta tvarka dalyvio vardu sukauptos piniginės lėšos pervedamos į Europos Sąjungos institucijų pensijų sistemą.

Nors šio Įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje detalizuojama, jog pensijų kaupimo dalyvis turi teisę rinktis kitokį pensijų fondą, nei rekomenduojama pagal asmens amžiaus tikslinę grupę, ar keisti pensijų kaupimo bendrovę, o galiausiai ir per visą pensijų kaupimo laikotarpį dalimis ar iš karto 12 mėnesių sustabdyti pensijų įmokų pervedimą, tačiau tokios

nuostatos indikuoja problemą – nesuteikiama, nei galimybė pensijų kaupimo dalyviui galimybės sustabdyti pensijų kaupimo įmokų mokėjimą ilgesniam laikui, jei to reikalauja asmens individuali situacija, nei teisė nutraukti pensijų kaupimo sutarties.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2024 m. kovo 7 d. nutartyje nutarė, jog Lietuvos Respublikos Pensijų kaupimo įstatymo 4 straipsnio 8 dalis tiek, kiek joje nenustatyta, kad pensijų kaupimas baigiasi, kai jis nutraukiamas dalyvio iniciatyva dėl svarbių priežasčių ir 5 straipsnio 1 dalis tiek, kiek joje nenustatyta pensijų fondo dalyvio teisė nutraukti dalyvavimą pensijų kaupime dėl svarbių priežasčių, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui, konstituciniam teisinės valstybės principui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutartis). Ekonomisto R. Lazutkos nuomone, aktualu, kaip įstatymų leidėjas įtvirtins pasitraukimo iš pensijų kaupimo sampratą – ar asmenims bus gražinta visa sukaupta suma, o gal tik bus galima nebemokėti pensijų kaupimo įmokos. Svarbios priežastys pasitraukti iš pensijų kaupimo sistemos galėtų būti kelios: asmuo suserga sunkia liga, reikalaujančia brangaus gydymo; sutuoktinio, šeimos maitintojo mirtis – pasikeitusi finansinė padėtis dėl sutuoktinio mirties gali sukelti asmeniui sunkumų pasirūpinti vaikais, palaikyti šeimos pragyvenimo lygį ar atsiskaityti už finansinius ir paskolų įsipareigojimus; žmonėms su negalia, kurie dar negauna negalios pensijos (lrt.lt [interaktyvus]).

Pensijų fondą sudarantis turtas yra pensijų fondo dalyvių bendroji dalinė nuosavybė, kurioje nustatoma ir dalyviui priklausanti dalis. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pasisakė, jog Lietuvos Respublikos Pensijų kaupimo įstatymo nuostatos varžo pensijos kaupimo dalyvių nuosavybės teises, nes pensijų kaupimas negali baigtis, kai nesulaukęs senatvės pensijos amžiaus arba pagal įstatymą reikalingo amžiaus įgyti teisę gauti pensijų išmoką, asmuo įrodo, kad yra svarbių priežasčių nutraukti pensijų kaupimą. Nemanoma, jog toks pensijų kaupimo dalyvio nuosavybės teisių varžymas yra būtinas siekiant užtikrinti pensijų kaupimo sistemos tikslus, ir kad pensijų kaupimo nutraukimo dalyvio iniciatyva dėl svarbių priežasčių įtvirtinimas Lietuvos Respublikos Pensijų kaupimo įstatyme pakenktų viešajam interesui, be kita ko, kad visa senatvės pensijų sistema veiktų darniai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutartis).

Dabartinis pensijų kaupimo teisinis reguliavimas nesuteikia teisės asmeniui pasitraukti iš kaupimo dėl svarbių priežasčių prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, bet pensijų kaupimo sistemos pagalba asmuo, pradėjęs pensijų kaupimą kuo anksčiau, turi galimybę senatvėje gauti didesnę finansinę aprūpinimą, nei tik gaudamas socialinio draudimo senatvės pensiją. Siekiant šio tikslo, norima įtraukti kuo didesnę

visuomenės dalį ir kuo anksčiau, o valstybės paskata, mokant 1,5 procento nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio iš valstybės biudžeto, daro sistemą patrauklesnę pritraukiant naujus pensijų kaupimo dalyvius ir prisideda prie jų didesnio galimo sukaupti pensijų turto.

5. KITOS PENSINĖS IŠMOKOS

Valstybė turi kurti tokią socialinio aprūpinimo sistemą, kuri padėtų išlaikyti asmens orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteiktų asmeniui būtiną socialinę pagalbą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas). Remiantis Konstitucine Jurisprudencija, asmens teisė į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo, proporcingumo principus ir įstatymų leidėjas pagal Konstituciją įstatymu gali nustatyti ir kitokias pensijas ar išmokas, nei nurodyta Konstitucijos 52 straipsnyje (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Norint įgyvendinti žmonių konstitucinę teisę į socialinę apsaugą gali būti skiriamos ir kitokios pensijų ar išmokų rūšys, tarp kurių yra šalpos pensijos, kompensacijos ir rentos. Pastarųjų skyrimo pagrindas – Lietuvos vardo garsinimas asmens aukštais sportiniais laimėjimais, asmens darbas ir veikla kultūros, meno ir muzikos srityje. Valstybines rentas taip pat turi teisę gauti signatarai arba Lietuvos Respublikos Prezidentai.

5.1. Šalpos pensijos

Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas remiantis įstatymo 1 straipsnio 1 ir 3 dalimis įtvirtina šalpos pensijų teisinį reglamentavimą nuolat Lietuvos Respublikoje gyvenantiems asmenims: nustato mėnesines pinigines išmokas, užtikrinančias minimalias pajamas asmenims, atitinkantiems šiame įstatyme nustatytas sąlygas negalios ir senatvės atvejais, taip pat mėnesines pinigines išmokas našlaičiams. Remiantis 2023 m. III ketvirčio duomenimis, šalpos išmokas gavo virš 62 tūkstančių asmenų (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]).

Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas nustato sekančias šalpos pensijų rūšis: šalpos neįgalumo, šalpos senatvės ir šalpos našlaičių pensijas (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Pagal Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalis nustatyta, kad šalpos pensijos mokamos iš valstybės biudžeto lėšų, o išmoka susideda iš bazinio

dydžio. Lietuvos Respublikos vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimu „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“ (Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m..., 2023) įtvirtintas šalpos pensijų bazės dydis. Nuo 2024 m. sausio 1 d. ji yra 197 eurų, o konkrečius išmokos bazių dydžius įvardija Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 8 ir 11 straipsniai.

Asmenys, turintys teisę gauti šalpos neįgalumo pensiją. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 5 straipsnis nurodo šalpos neįgalumo pensijas turinčius teisę gauti asmenis turi teisę gauti asmenys, kurie:

1. turi nustatytą sunkų, vidutinį ar lengvą negalią;
2. yra pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau dalyvumo įskaitytinai iki dienos, kurią jiems sukanka 24 metai, taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos padarinių, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau dalyvumo po 24 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukanka 26 metai;
3. yra tėvai, įtėviai, globėjai ar rūpintojai, kurie yra pripažinti netekusiais 60 procentų ir daugiau dalyvumo ir kurie ne mažiau kaip 15 metų slaugė namuose asmenis su negalia, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos ar nuolatinės priežiūros poreikis. Svarbu, kad už vieno asmens su negalia slaugą šalpos neįgalumo pensija skiriama ir mokama tik vienam asmeniui;
4. yra motinos, išauginusios penkis ar daugiau vaikų ir pripažintos netekusiomis 60 procentų ir daugiau dalyvumo;
5. yra pripažinti netekusiais 60 procentų ir daugiau dalyvumo, išskyrus asmenis, nurodytus pastarosiose trejose grupėse;

Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 7 straipsnis nustato šalpos neįgalumo ir šalpos senatvės pensijų skyrimo sąlygas. Pasak 1 dalies, šios išmokos mokamos asmenims, neturintiems teisės gauti kitų pensijų ar pensinio pobūdžio išmokų arba jeigu jos yra didesnės arba tokio paties dydžio kaip šalpos neįgalumo pensija arba šalpos senatvės pensija. 7 straipsnio 1 dalies 1 punktas nurodo, jog asmenys, minimi aukščiau aprašyto 5 straipsnio 1 ir 2 punktuose kartu turi teisę gauti socialinio draudimo našlaičių ir našlių pensijas, valstybines našlaičių pensijas ar vienišo asmens išmokas. 7 straipsnio 1 dalies 2 punktas įtvirtina, kad asmenys, įvardinti 3, 4 ir 5 punktuose, ir asmenys, turintys gauti šalpos senatvės pensiją, kartu su šalpos pensijomis turi teisę gauti socialinio draudimo našlių pensijas ar vienišo asmens išmokas. Pagal 7 straipsnio 2 dalį, 5 straipsnio 5 punkte nurodytiems asmenims ir asmenims, turintiems teisę gauti šalpos senatvės pensiją, šalpos pensijos skiriamos ir mokamos, jeigu jie nėra privalomai draudžiami valstybiniu pensijų

socialiniu draudimu pagal Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymą, išskyrus asmenis, kurie draudžiami socialiniu draudimu dėl jų socialinio statuso ypatybių.

Asmenys, turintys teisę gauti šalpos senatvės pensiją. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 6 straipsnis nustato, jog teisę gauti šalpos senatvės pensijas turi senatvės pensijos amžiaus sulaukę asmenys, atitinkantys 7 straipsnio sąlygas, aprašytas aukščiau.

Asmenys, turintys teisę gauti šalpos našlaičių pensiją. Teisę gauti šalpos našlaičių pensiją pagal Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 9 straipsnį turi mirusiojo arba įstatymų nustatyta tvarka paskelbto mirusiu asmens vaikai ar įvaikiai, kurie yra:

1. nesukakę pilnametystės amžiaus;
2. sukakę 18 metų ir mokosi pagal teisės aktų nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo ar formaliojo profesinio mokymo programas arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinės formos studijų programas iki mokymosi ar studijų pagal šias programas baigimo, tačiau ne vyresni negu 24 metų asmenys;
3. sukakę 18 metų ir pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau dalyvumo įskaitytinai iki dienos, kurią jiems sukanka 24 metai, taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos padarinių, atsiradusios iki jiems sukako 24 metai, pripažinti netekusiais 45 procentų ir daugiau dalyvumo po 24 metų sukakties dienos ir nuolat yra pripažįstami netekusiais 45 procentų ir daugiau dalyvumo, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukanka 26 metai.

Svarbu paminėti, jog netekus abiejų tėvų ar tėvių šalpos našlaičių pensijos skiriamos už kiekvieną iš mirusiųjų, o įvaikinti našlaičiai nepraranda teisės gauti šiai pensijai.

Turintiems teisę gauti šalpos našlaičių pensiją, pagal Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymo 10 straipsnį, ji skiriama ir mokama, nors šie asmenys turi teisės gauti socialinio draudimo negalios, senatvės, našlaičių pensijas, socialinio draudimo senatvės pensijas asmeniui su negalia, valstybinę našlaičių pensiją, vienišo asmens išmoką ir kitas šalpos pensijos išmokas, išskyrus socialinę pensiją.

Šalpos pensijos – tai reikšminga socialinės apsaugos priemonė, užtikrinanti asmenims, negaunantiems kitokių rūšių pensijų ar išmokų, teisę į socialinę apsaugą. Valstybė rūpinasi asmenų gerove, o skiriamos pensinės išmokos prisideda prie jų gavėjų minimalių poreikių užtikrinimo ir visiško skurdo išvengimo.

5.2. Rentos ir kompensacinės išmokos

Rentų išmokas galime apibūdinti, kaip periodinę piniginę išmoką iš valstybės ar socialinio draudimo biudžeto, mokama jos gavėjui iki gyvos galvos, neterminuotai arba tam tikrą laiką už jo paties ar mirusio jo šeimos nario ypatingus nuopelnus valstybei (vle.lt [interaktyvus]). Remiantis galiojančiais teisiniais aktais galime išskirti tokias rentos rūšis:

1. Prezidento valstybinė renta ir Prezidento našlaičių valstybinė renta.
2. Valstybinė signatarų renta ir valstybinė signataro našlių ir našlaičių renta.
3. Buvusių sportininkų renta.
4. Kompensacinės išmokos profesionaliojo scenos meno įstaigų kūrybiniam darbuotojams.
5. Kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas.

Prezidento valstybinė renta ir Prezidento našlaičių valstybinė renta. Prezidento renta yra neatsiejama nuo Konstitucijoje įtvirtinto išskirtinio valstybės vadovo teisinio statuso, ji gali būti skiriama tik šį statusą turėjusiam asmeniui ir jam mirus negali būti skiriama jo šeimos nariams (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas). Prezidento valstybinės rentos ir Prezidento našlaičių valstybinės rentos teisinį reglamentavimą įtvirtina Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas (Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos..., 2006).

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymo 2 straipsnio 1 ir 3 dalimi, Prezidento valstybinė renta skiriama iš valstybės biudžeto lėšų ir mokama iki gyvos galvos Lietuvos Respublikos Prezidentui, kurio įgaliojimai nutrūko Lietuvos Respublikos Konstitucijos 88 straipsnio 1, 2, 3 ir 6 punktuose nustatytais atvejais: pasibaigia laikas, kuriam jis buvo išrinktas; įvyksta pirmalaikiai Respublikos Prezidento rinkimai; atsistatydina iš pareigų; Seimas priima nutarimą, kuriuo konstatuojama, kad Respublikos Prezidento sveikatos būklė neleidžia jam eiti savo pareigų. Prezidento valstybinė renta yra neskiriama, jeigu jis neatsisako gaunamos valstybinės pensijos ar kitos iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto mokamos periodinės pensinio pobūdžio išmokos (Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos..., 2006).

Pagal ankstesnio įstatymo 3 straipsnio 1 ir 2 dalis nustatyta, kad šios rentos dydis yra 38,79 procento to mėnesio galiojančio Respublikos Prezidento darbo užmokesčio. Pasikeitus Respublikos Prezidento darbo užmokesčio dydžiui, Respublikos Prezidento valstybinės rentos dydį Lietuvos Respublikos Vyriausybė nustato iš naujo. Respublikos Prezidento valstybinės rentos dydis negali būti mažinamas.

Teisę gauti Prezidento našlaičių valstybinę rentą turi mirusio Prezidento vaikai ir įvaikiai, turintys Lietuvos respublikos pilietybę, neatsižvelgiant į jų gaunamas pensijas ar draudžiamas pajamas, ir kurie atitinka Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymo 4 straipsnio 1 dalies nuostatas:

1. yra nepilnamečiai;
2. yra pilnamečiai, tik jei jie pripažinti asmenimis su negalia iki pilnametystės ir visą laiką jiems yra nustatytas netekto dalyvumo lygis;
3. yra pilnamečiai vaikai ar įvaikiai, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą, pirmą kartą įgyja pirmąją kvalifikaciją pagal formaliojo profesinio mokymo programą arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinių studijų programą ir pirmą kartą įgyja bakalauro ar magistro laipsnį, iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 24 metai (Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos..., 2006).

Valstybinė signatarų renta ir valstybinė signataro našlių ir našlaičių renta. Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatymas (Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto..., 2003), priimtas 2003 m. spalio 16 d., nustato valstybinės signataro rentos ir valstybinės signataro našlių ir našlaičių rentų skyrimo ir mokėjimo aspektus.

Šio įstatymo 2 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog signataras, tai tautos išrinktas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo deputatas, kuris nustatyta tvarka 1990 m. kovo 11 d. užpildė vardinio balsavimo kortelę ir joje pasirašė, balsavo už Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“ ir po juo pasirašė. 2 straipsnio 2 dalis teigia, kad signataro statusas skiriamas ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusiems asmenims. Valstybinę signataro rentą turi tokią pačią teisę gauti ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatai, kurie 1990 m. kovo 11–14 dienomis vykdė svarbią valstybinę užduotį Maskvoje. Valstybinės signataro rentos dydis yra 38,79 procento Seimo nario pareiginės algos per mėnesį (Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto..., 2003).

Valstybinę signataro našlių ir našlaičių pensiją turi teisę gauti mirusio arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu ar nežinia kur esančiu asmens, kuris turėjo teisę į valstybinę signataro rentą, sutuoktinis, vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, vyresni kaip 18 metų, jeigu jie pripažinti asmenimis su negalia iki 18 metų ir visą laiką nuo 18 metų sukakties yra nedarbingi ar iš dalies darbingi taip pat nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų

bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio mokymo programų mokiniai ir dieninių ar nuolatinių studijų programų studentai iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 24 metai. Valstybinės signataro našlių ir našlaičių rentos dydis yra 25 procentai valstybinės signataro rentos dydžio (Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto..., 2003).

Nagrinėjamo įstatymo 7 straipsnio 2 dalis ir 9 straipsnio 4 dalis teigia, kad valstybinė signataro renta ir valstybinė signataro našlių ir našlaičių renta neskiriama ir nebemokama esant žemiau išvardintiems atvejams:

1. asmuo nėra Lietuvos Respublikos pilietis;
2. asmuo turi draudžiamųjų pajamų. Šis punktas netaikomas asmeniui, turinčiam teisę gauti valstybinę signataro rentą, kuris gauna draudžiamųjų pajamų pagal autorines sutartis už kūrybinę veiklą;
3. asmeniui yra įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis už tyčinio nusikaltimo padarymą arba kol išnyksta toks teistumas;
4. asmuo neatsisako gaunamos valstybinės pensijos, išskyrus valstybinę socialinio draudimo pensiją.

Pasak Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatymo 10 straipsnio 5 dalį, Valstybinės signataro rentos, valstybinės signataro našlių ir našlaičių rentos mokamos iš valstybės biudžeto.

Buvusių sportininkų renta. Lietuvos Respublikos sporto įstatymas (Lietuvos Respublikos sporto įstatymas, 1995) nustato rentų mokėjimo sąlygas karjerą baigusiams sportininkams, kurie pasiekė aukštų sportinių laimėjimų atstovaujant Lietuvos Respubliką tarptautiniuose čempionatuose.

Šio įstatymo 25 straipsnio 1 dalyje nustatoma, jog asmuo, baigęs sportininko karjerą, turi teisę gauti buvusių sportininkų rentą, jei jis turėdamas Lietuvos Respublikos pilietybę ir atstovaudamas Lietuvai arba iki 2009 m. sausio 1 d. įgijęs Lietuvos Respublikos pilietybę ir iki pilietybės įgijimo yra tapęs olimpinių žaidynių 1–3 vietos laimėtoju ar į olimpinių žaidynių programą įtrauktos rungties pasaulio čempionatų 1 vietos laimėtoju arba paralimpinių, kurčiųjų žaidynių, kai yra organizuojamos atrankos varžybos ir yra nustatyta kvotų šalims sistema, 1 ir 2 vietos laimėtoju, o kai nėra organizuojamos atrankos varžybos arba nėra taikoma kvotų šalims sistema, 1 vietos laimėtoju. Tokia renta aukščiau išvardytiems asmenims yra mokama iš valstybės biudžeto ir siekia tais metais galiojančių 27 bazinių socialinių išmokų dydį (Lietuvos Respublikos sporto įstatymas, 1995).

Renta neskiriama, o jos mokėjimas nutraukiamas kai atsiranda nors viena iš aplinkybių, nurodytų Lietuvos Respublikos sporto įstatymo 25 straipsnio 3 dalies 1–8 punktuose:

1. Asmuo netenka Lietuvos Respublikos pilietybės.
2. Asmuo įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu yra pripažintas kaltu dėl tyčinio nusikaltimo padarymo ir turi neišnykusį ar nepanaikintą teistumą.
3. Asmuo rentos gavimo metu manipuliuoja aukšto meistriškumo sporto varžybomis ir jam buvo pritaikytos atitinkamos nevyriausybinių organizacijų sankcijos arba šios sankcijos buvo taikytos kartu su baudžiamąja atsakomybe.
4. Asmuo gauna valstybinę pensiją.
5. Asmens laimėjimas, kurio pagrindu skirta renta, buvo anuliuotas dėl manipuliavimo aukšto meistriškumo sporto varžybomis, antidopingo taisyklių pažeidimo.
6. Asmenims gaunantiems buvusio sportininko rentą buvo pritaikytos antidopingo organizacijos sankcijos už antidopingo taisyklių pažeidimus arba šios sankcijos buvo taikytos kartu su baudžiamąja atsakomybe.
7. Asmuo, pasiekdamas laimėjimą, kuris garantuoja teisę į šią rentą, nurungė mažiau varžovų, negu nurodyta šio įstatymo 23 straipsnio 3 dalyje.
8. Asmuo atnaujina sportininko karjerą ir informuoja atitinkamas institucijas.

Renta buvusiems sportininkams skiriama asmenims, baigusiems sportininko karjerą ir pasiekus aukštų laimėjimų, garantuojančių jam tokią rentą, tačiau pastebima, jog reikšmingi tik pastarieji aspektai ir nėra reikalavimo dėl amžiaus ar kitų pajamų. Būtina įvertinti asmens, baigusio sportininko karjerą, galimybes toliau dirbti ir užsiimti kita veikla, nurodyti tam tikrą amžiaus kriterijų rentai gauti. Sportininko karjera yra keletą kartų trumpesnė lyginant su darbingu žmogaus laikotarpiu, o ganėtinai didelės rentos, skiriamos iš valstybės biudžeto lėšų iki gyvos galvos, gali sudaryti sąlygas asmeniui nebedirbti ir pragyventi tik iš šios išmokos.

Kompensacinės išmokos profesionaliojo scenos meno įstaigų kūrybiniam darbuotojams. Kompensacinės išmokos profesionaliojo scenos meno įstaigų kūrybiniam darbuotojams mokamos remiantis Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymu (Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno..., 2004), kuris pagal šio įstatymo 1 straipsnį, nustato profesionaliojo scenos meno valstybinį valdymą, profesionaliojo scenos meno įstaigų sistemą ir veiklą, šių įstaigų finansavimą, darbuotojų darbo santykių, socialinių garantijų bei turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo ypatumus.

Remiantis Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymo 14 straipsnio 1 dalimi, kompensacinių išmokų tikslas – suteikti socialinių garantijų atitinkamiems profesionaliojo scenos meno įstaigų kūrybiniais darbuotojams, kurie dėl savo profesijos specifikos negali vykdyti kūrybinės veiklos ir dėl to buvo nutraukta jų darbo sutartis, Vyriausybės nustatyta tvarka iš valstybės biudžeto lėšų skiriama ir kas mėnesį mokama 13 bazinių socialinių išmokų dydžio kompensacinė išmoka.

Pagal to pačio įstatymo 2 straipsnį, tokios išmokos yra skiriamos žemiau aprašytiems asmenims:

1. Baletu artistams ir šokėjams, cirko numerių atlikėjams, savo viešuose pasirodymuose naudojantiems jėgą ar miklumą ir turintiems ne mažesnę kaip 18 metų kūrybinio darbo stažą atliekant profesionaliojo scenos meno kūrinius Lietuvos Respublikoje.

2. Solistams vokalistams, turintiems ne mažesnę kaip 20 metų kūrybinio darbo stažą atliekant profesionaliojo scenos meno kūrinius Lietuvos Respublikoje.

3. Muzikantams, grojantiems pučiamaisiais instrumentais ir turintiems ne mažesnę kaip 25 metų kūrybinio darbo stažą atliekant profesionaliojo scenos meno kūrinius Lietuvos Respublikoje.

4. Muzikantams, nenurodytiems šios dalies 3 punkte, dirigentams, choro artistams ir aktoriams, turintiems ne mažesnę kaip 30 metų kūrybinio darbo stažą atliekant profesionaliojo scenos meno kūrinius Lietuvos Respublikoje.

5. Kūrybiniais darbuotojams, kuriems buvo nustatytas netekto dalyvumo, susijusio su darbe patirta trauma, lygis ar buvo nustatyta profesinė liga, neleidžianti dirbti pagal įgytą specialybę, netaikomi kūrybinio darbo stažo reikalavimai.

Pasak 14 straipsnio 5 dalies, kompensacinės išmokos profesionaliojo scenos meno įstaigų kūrybiniais darbuotojams skiriamos tik asmenims, kurie neturi teisės gauti, negauna didesnių ar tokio pačio dydžio socialinio draudimo senatvės, negalios pensijos ar išstarnauto laiko pensijų, valstybinių pensijų, užsienio valstybių pensijų, nuolatinių pensinio pobūdžio išmokų už asmens darbo pobūdį. Tuo atveju, jei asmuo turi teisę gauti ar gauna kelias nuolatinės pensinio pobūdžio išmokas ir pensijų išmokas, nustatant jo teisę gauti kompensacinę išmoką, atsižvelgiama į bendrą asmens gaunamų nuolatinių pensinio pobūdžio išmokų ir pensijų išmokų sumą. 6 dalis teigia, kad jei asmens pensinio pobūdžio išmokos yra mažesnės, nei kompensacinė išmoka, tai jis turi teisę gauti jų skirtumą.

Kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas. Kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas skiriamos pagal Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo 62 straipsnio nuostatas. Remiantis šio straipsnio 1 dalimi, asmenys, gyvenantys Lietuvos

Respublikoje ir deklaruojant gyvenamąją vietą arba įtraukti į gyvenamosios vietos nedeklaravusių asmenų apskaitą, kuriems iki 1994 m. gruodžio 31 d. nebuvo paskirta senatvės ar ištarnauto laiko pensija, Lietuvos Respublikos ar personalinė pensija arba po 1995 m. sausio 1 d. – kitų teisės aktų nustatyta nuolatinė kompensacinė išmoka už ypatingas darbo sąlygas, taip pat asmenims, kuriems užsienio valstybėje nebuvo mokama pensija arba kitokia nuolatinio pobūdžio kompensacinė išmoka už darbą ypatingomis sąlygomis ir kurie dirbo šiame straipsnyje nustatytais ypatingomis sąlygomis, suteikiama teisė gauti kas mėnesį mokamas kompensacijas.

Kompensacija mokama nuo 5 iki 10 metų, kai asmuo išdirba nustatytą terminą nuo ne mažiau, nei 7,5 metų moterims ir 10 metų vyrams iki 30 metų pagal nustatytus darbų ypatingomis sąlygomis sąrašus. Išmokos dydis yra 136,4 procento galiojančios bazinės pensijos. (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų..., 1994). Pagal 5 dalį, asmenims, išdirbusiems ne mažiau kaip pusę nustatyto laiko kompensacijai už ypatingas darbo sąlygas gauti, išmokama kompensacijos dalis, proporcinga dirbtam laikui.

Galime sakyti, kad šių išmokų, kaip ir aukščiau aprašytų valstybinių pensijų, skyrimo pagrindas gali būti kritikuojamas, tačiau pabrėžiama, kad tokias išmokas gauna labai nedidelė visuomenės dalis. Pačios rentos ir kompensacijos skiriamos kaip padėka už veiklą, darbą garsinant Lietuvos Respublikos vardą pasaulyje, jį reprezentuojant.

IŠVADOS

1. Lietuvos pensijų sistema yra svarbiausias socialinės apsaugos institutas. Socialinio draudimo pensijos pasižymi einamosiomis įmokomis ir einamosiomis išmokomis, tai privalomas būdas, grįstas socialinio teisingumo principu, paskirstyti gyventojų, kurie moka socialinio draudimo įmokas, lėšas, tiems, kam reikalingos socialinio draudimo išmokos. Pensijų išmokos iš dalies asmeniui kompensuoja pajamas, parastas dėl tam tikros socialinės rizikos. Jos išsiskiria periodiškumu ir skiriamos iki kol išnyksta ta socialinė rizika, dėl kurios asmeniui skirta atitinkama pensija.

2. Socialinio draudimo pensijos yra pagrindinė socialinės apsaugos priemonė senatvės, negalios ir našlystės atvejais. Neturint teisės į socialinio draudimo pensijas, galima skirti šalpos pensijas. Pensijų kaupimas senatvės pensijai, tai sistema, skirta gauti didesnes senatvės pensijas. Valstybinės pensijos ir rentos skiriamos už tarnybą ar nuopelnus Lietuvos Respublikai.

3. Magistro darbe minėta problematika vyrauja socialinio draudimo senatvės, socialinio draudimo našlių pensijose, taip pat valstybinėse pensijose, bei pensijų kaupimo senatvės pensijai sistemoje. Kritikuotinas socialinio draudimo senatvės pensijų skyrimas ne tik sulaukus nustatyto senatvės amžiaus, bet ir turint minimalųjį stažą – daugeliui žmonių gali trūkti iki minimaliojo stažo keletos metų, jiems nebeskiriama senatvės pensija. Socialinio draudimo našlių pensijos dydis yra per mažas, kad kompensuotų šeimos pajamų praradimą dėl sutuoktinio mirties. Valstybinių pensijų skyrimo reglamentavimas nevienodas, didelė dalis pensijų yra nustatomos skirtinguose įstatymuose, pabrėžiamas siekis kurti valstybinių pensijų schemą, kuri sujungtų socialinio draudimo pensijas su valstybinėmis pensijomis, tokiu būdu būtų išvengtas dvigubas socialinės apsaugos taikymas. Pensijų kaupimo senatvės pensijai sistemoje pastebimas teisinio reguliavimo trūkumas, kuriuo nenustatyta, kad asmuo negali pasitraukti iš pensijų kaupimo dėl svarbios priežasties.

4. Konstitucinėje jurisprudencijoje nustatyta, kad asmens teisė į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo, proporcingumo principus, o įstatymų leidėjas pagal Konstituciją įstatymu gali nustatyti ir kitokias pensijas ar išmokas, tačiau svarbu, kad jos neprieštarautų minimiems principams ir netaptų privilegija.

ŠALTINIAI

Tarptautiniai teisės aktai:

1. Europos socialinė chartija (pataisyta) (1996). *Valstybės žinios*, 2001, 49-1704.
2. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas (2006). *Valstybės žinios*, 2010, 71-3561.

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos 2024 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (2023). TAR, 24167.
2. Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, 249-0.
3. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl 1996 metų Europos socialinės chartijos (pataisytos) ratifikavimo (2001). *Valstybės žinios*, 49-1699.
4. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo (2010). *Valstybės žinios*, 67-3350.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
6. Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 101-4543.
7. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 1-4.
8. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 99-1958.
9. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 75-3472.
10. Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas (2006). *Valstybės žinios*, 141-5405.
11. Lietuvos Respublikos profesionaliojo scenos meno įstatymas (2004). *Valstybės žinios*, 96-3523.
12. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. kovo 21 d. įsakymas „Dėl dalyvumo lygio nustatymo kriterijų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 38-1253.

13. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro, Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2005 m. kovo 23 d. įsakymas „Dėl neįgalumo lygio nustatymo kriterijų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 39-1277.
14. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 59- 1153.
15. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymo Nr. I-549 1, 2, 5, 6, 10, 13, 20, 23, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 58, 59 straipsnių, III skyriaus ir Įstatymo 3, 6 priedų pakeitimo įstatymas (2023). TAR, 25612.
16. Lietuvos Respublikos sporto įstatymas (1995). *Valstybės žinios*, 9-215.
17. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 96-1873.
18. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3088.
19. Lietuvos Respublikos valstybės socialinių fondų biudžetų 2024 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2023). TAR, 23057.
20. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Valstybės žinios*, 107-0.
21. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 101-2018.
22. Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos įstatymas (2021). TAR, 13152.
23. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimas „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. *Valstybės žinios*, 36-653.
24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 465 „Dėl Pensijų sistemos reformos koncepcijos“. *Valstybės žinios*, 36-998.
25. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimas „Dėl socialinės paramos išmokų atskaitos rodiklių dydžių patvirtinimo“. TAR, 16261.

Specialioji literatūra:

1. Barr, N. (2000). Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy choices. *IMF*, WP/00/139.
2. Bitinas, A. Cirtautaitė-Kaminskienė, S., Petrylaitė, V. (2020) *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
3. Bitinas, A., Tartilas, J. ir Litvaitienė, J. (2011). *Socialinės apsaugos teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.

4. Gilys, P. (2002). Pensijų sistema Lietuvoje: dilemos ir kontroversijos. *Viešoji politika ir administravimas*, 2, 78-84.
5. Guogis, A. (2008). Dėl Lietuvos socialinės apsaugos sampratos. *Socialinis darbas*, 7, 26-34.
6. Lazutka, R. (2002). Pensijų ekonomikos principai. *Pinigų studijos*, 4, 63–79.
7. Lazutka, R. (2008). Lietuvos socialinio draudimo pensijų dalinio privatizavimo tikslai ir rezultatai. *Ekonomika*, 82, 104-126.
8. Maculevič, J. (2004). Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 56 (48), 5–11.
9. Petrylaitė, V. (2008). Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumai. *Verslo ir teisės aktualijos*, 2, 109-118.
10. Tartilas, J. (2005). *Socialinės saugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
11. Vaičaitis, V.A. (2010). Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 77, p. 34–49, <https://doi.org/10.15388/Teise.2010.0.202> [žiūrėta 2024 m. vasario 10 d.].

Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-370.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 68-3094.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 115-5221.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 19-623.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 102-4171.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 110-4511.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 106-4434.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 46-2219.

9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 134-6860.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gruodžio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 147-7522.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 109-5528.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 19-938.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 22-1068.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas. TAR, 9761.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. sprendimas. TAR, 650.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. gegužės 6 d. nutarimas. TAR, 6809.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. spalio 31 d. nutarimas. TAR, 17396.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas. TAR, 2923.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas. TAR, 12128.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. liepos 16 d. nutarimas. TAR, 16058.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutartis. TAR, 4342.

Kiti šaltiniai:

1. ELTA (2024) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2161151/keiciasi-negalios-ir-darbingumo-nustatymo-tvarka> [žiūrėta 2024 m. vasario 5 d.].
2. Lietuvos Bankas (2024) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/uploads/publications/docs/44203_48413a37f940e003a762666b61428f01.pdf [žiūrėta 2024 m. kovo 17 d.].

3. Lietuvos Respublikos finansų ministerija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://finmin.lrv.lt/uploads/finmin/documents/files/2023_Biudzetas%20glauusiai_PATVIRTINTAS.pdf [žiūrėta 2024 m. kovo 12 d.].
4. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/negalios-reforma-dazniausiai-uzduodami-klausimai/?lang=lt> [žiūrėta 2024 m. vasario 5 d.].
5. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2023) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/vyriausybe-pritare-keisis-salpos-pensiju-teisinis-reguliavimas/> [žiūrėta 2024 m. vasario 24 d.].
6. Patricija Kirilova, Gabrielė Sagaitytė (2024) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/2216576/ekspertai-priezastys-pasitraukti-is-pensiju-kaupimo-galetu-buti-neigalumas-liga-ar-pasikeitusi-seimine-padėtis> [žiūrėta 2024 m. balandžio 2 d.].
7. SoDra [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.sodra.lt/lt/situacijos/statistika/pensijos> [žiūrėta 2024 m. vasario 24 d.].
8. Vilius Narkūnas (2024) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/2161974/liudna-senatve-lietuvos-jaunimui-tape-pensininkais-gaus-vos-30-proc-dabartinio-atlyginimo> [žiūrėta 2024 m. vasario 4 d.].
9. Visuotinė lietuvių enciklopedija (2019) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/renta-1/> [žiūrėta 2024 m. vasario 26 d.].

SANTRAUKA

Lietuvos pensijų sistema: teisinis reguliavimas, problemos ir konstitucinė jurisprudencija

Benas Norkus

Magistro darbe nagrinėjama Lietuvos Respublikos pensijų sistema, aprašomos vyraujančios pensijų rūšys remiantis įvairiausiais norminiais aktais, konstitucine jurisprudencija ir moksliniais straipsniais ar kitais informaciniais šaltiniais. Remiantis konstitucine jurisprudencija argumentuojama dėstoma informacija, pagrindžiamos įstatymų leidėjo nuostatos, arba detalizuojama, kad pastarosios prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Darbe detalai aprašomos socialinio draudimo pensijos, valstybinės pensijos, rentos, kompensacijos, šalpos pensijos ir jų atsiradimo rūšys. Daug dėmesio skiriama atskiroms pensijų rūšims, jų teisinio reguliavimo aspektams: pensinių išmokų skyrimo pagrindams arba jų neskyrimui, būtinosioms sąlygoms teisei į atitinkamą pensiją, dydžių apskaičiavimams, pensijų tikslams. Nurodomos problemos, su kuriomis susiduria asmenys, norintys gauti tam tikras pensijas, arba problematika, kuri kyla iš įstatymo leidėjo įsitvirtintų nuostatų. Darbe pabrėžiama socialinio draudimo pensijų sistemos kaip socialinės apsaugos instituto reikšmė – tam tikra pensinė išmoka yra skiriama asmeniui dėl socialinės rizikos veiksnio, o išmoka iš dalies arba visiškai kompensuoja asmens pajamų praradimą. Išskiriamos ir kitos įstatymų leidėjo nustatytos valstybinės pensijos ar rentos ir kompensacinės išmokos, kurios skiriamos už tarnybą Lietuvos Respublikai, darbą mokslo, meno srityje, aukštus sportinius laimėjimus ar ypatingas darbo sąlygas. Išmokos yra periodinės ir yra neterminuotos arba terminuotos – iki kol pasibaigia socialinės rizikos veiksnys arba dėl įstatyme nurodytos kitos nuostatos.

SUMMARY

Pensions System in Lithuania: Legal Regulation, Problems and Constitutional Jurisprudence

Benas Norkus

The master's thesis examines the pension system of the Republic of Lithuania, describes the prevailing types of pensions based on various normative acts, constitutional jurisprudence and scientific articles or other information sources. On the basis of constitutional jurisprudence, the taught information is argued, the legislator's provisions are justified, or the latter are detailed as contradicting the Constitution of the Republic of Lithuania.

The work describes in detail social insurance pensions, state pensions, annuities, compensations, welfare pensions and their types. A lot of attention is paid to individual types of pensions, aspects of their legal regulation: grounds for awarding pension benefits or not awarding them, necessary conditions for the right to an appropriate pension, calculations of amounts, pension goals. Problems faced by persons who want to receive certain pensions or problems arising from established provisions of the legislator are indicated. The work emphasizes the importance of the social insurance pension system as a social security institute - a certain pension benefit is given to a person due to a social risk factor, and the benefit partially or fully compensates the loss of a person's income. Other state pensions or annuities and compensatory payments established by the legislator are also excluded, which are awarded for service to the Republic of Lithuania, work in the field of science, art, high sports achievements or special working conditions. The benefits are periodic and are open-ended or timed until the end of the social risk factor or due to other provisions specified in the law.